LOHJA

Lohjan kaupunki | Ympäristötoimi | Kaavoitus | TLE | 20.10.2015

LOHJAN KAUPUNKI
LOJO STAD

Koonti kulttuuriympäristöselvityksistä

L12 NUMMEN KEVYEN LIIKENTEEN VÄYLÄ
103. KAUPUNGINOSA NUMMI
KORTTELEIDEN 24 JA 63, KORTTELEIDEN 5, 6, 12, 38 JA 61 OSIEN SEKÄ
LIIKENNE-, KATU-, PUISTO-, VIRKISTYS- JA MAA- JA METSÄTALOUSALUEEN
ASEMAKAAVAN MUUTOS

OTE

D1a

Nummi-Pusulan kunta
Rakennetun kulttuuriympäristön selvitys

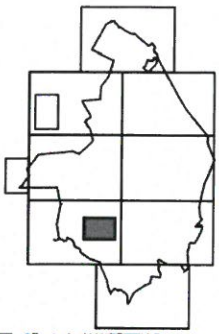

320-1 2011 inventoinnin kohde, kylä/ kohdenro

2003, 2009 inventoinnin kohde

asuinrakennus

lomarakennus

Uudenmaan liiton inventoinnin mukaiset kulttuuriympäristöt
Lähde: Uudenmaan liitto, inventointi 2005

STADIONARK 8.4.2011

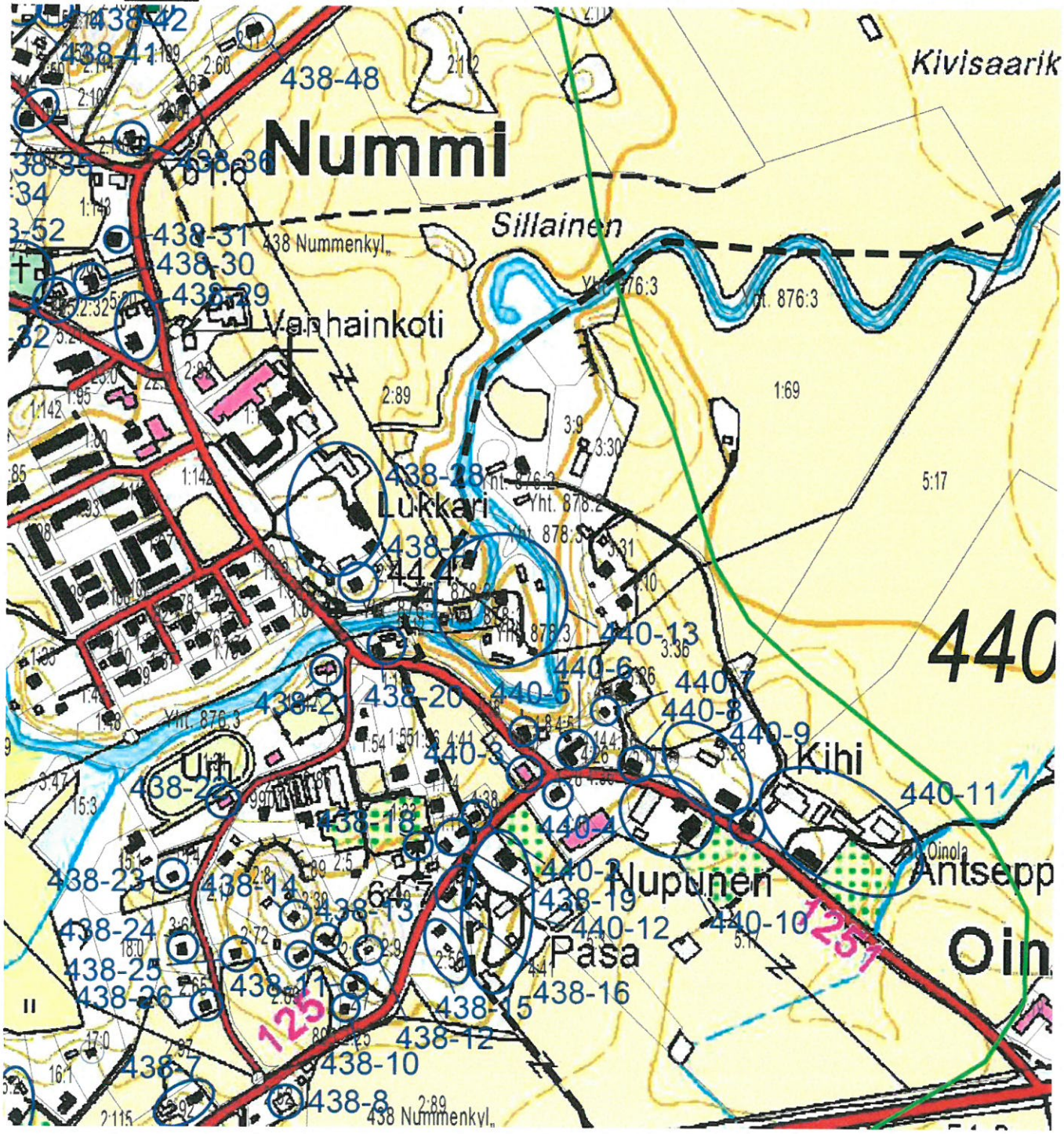

Nummi-Pusulan kunta

OTE

RAKENNETUN KULTTUURIYMPÄRISTÖN SELVITYS 2011

KYLÄT 430-439

430 MARTTILA 6
432 METTULA 12
433 MIEMOLA 16
436 MÄKKYLÄ 22
437 MÄNTSÄLÄ 24
438 NUMMENKYLÄ 29
439 NÄKKILÄ 55

9.4.2011

STADIONARK
Arkkitehtitoimisto Kristina Karlsson
Kati Salonen ja Mona Schalin Arkkitehdit Oy

462-1-43 SYRJÄLÄ? ... 25
437-8 ... *25*
437-1-47 ... 25
437-3 ... *25*
437-1-97 ... 25
437-6 ... *25*
437-1-123 ... 25
437-5 ... *25*
437-1-135 ... 26
437-4 ... *26*
437-1-143 MYLLYNIEMI ... 27
437-7 ... *27*
437-1-224 ... 28
437-1 ... *28*
437-1-255 ... 28
437-2 ... *28*

438 NUMMENKYLÄ ... 29

438-1-1 PALOASEMA ... 31
438-21 ... *31*
438-1-3 TYYNELÄ ... 32
438-44 ... *32*
438-1-6 NIMISMIEHEN ASUINRAKENNUS ... 32
438-40 ... *32*
438-1-10 PÄIVÄRINNE ... 33
438-41 ... *33*
438-1-18 ENTINEN MÄKITUPA ... 33
438-46 ... *33*
438-1-23 ... 33
438-18 ... *33*
438-1-25 ... 34
438-45 ... *34*
438-1-28 ENTINEN MÄKITUPA ... 34
438-47 ... *34*
438-1-29 ... 34
438-30 ... *34*
438-1-31 ... 35
438-22 ... *35*
438-1-33 TYÖVÄENTALO ... 35
438-43 ... *35*
438-1-38 ENTINEN VALOKUVA-ATELJEE ... 35
438-39 ... *35*
438-1-101 KUNNANLÄÄKÄRIN TALO ... 36
438-39 ... *36*
438-1-102 ENTINEN APTEEKKI ... 36
438-37 ... *36*
438-1-103 PITÄJÄNTUPA ... 37
438-38 ... *37*
438-1-112 SJÖGRENIN TALO ... 37
438-20 ... *37*
438-1-115 AURASEN VILLA ... 38
438-19 ... *38*
438-1-142 SEPPÄ ... 38
438-56 ... *38*
438-1-143 ALHAINEN ... 39
438-31 ... *39*
438-1-144 ENTINEN TERVEYSTALO, KIRKKOHERRANVIRASTO ... 39
438-32 ... *39*
438-1-157 ENTINEN KULKUTAUTISAIRAALA ... 40
438-42 ... *40*
438-2-1 ... 40
438-27 ... *40*
438-2-6 ... 41

438-11 ... *41*
438-2-7 ... 41
438-10 ... *41*
438-2-8 ... 42
438-14 ... *42*
438-2-9 ... 42
438-12 ... *42*
438-2-10 ... 42
438-16 ... *42*
438-2-11 ... 43
438-47 ... *43*
438-2-12 ENTINEN MÄKITUPA ... 43
438-55 ... *43*
438-2-13 PÄIVÄLÄ ... 43
438-55 ... *43*
438-2-44 KUUSELA ... 44
438-1 ... *44*
438-2-52 ... 44
438-8 ... *44*
438-2-56 ... 45
438-15 ... *45*
438-2-65 ... 45
438-26 ... *45*
438-2-69 ... 45
438-6 ... *45*
438-2-72 ... 46
438-25 ... *46*
438-2-74 ... 46
438-9 ... *46*
438-2-89 ... 46
438-13 ... *46*
438-2-89 LUKKARI ... 47
438-28 ... *47*
438-2-92 ... 48
438-7 ... *48*
438-2-103 ... 48
438-35 ... *48*
438-2-109 TOIVOLAN MÖKKI, ENTINEN MÄKITUPA ... 48
438-36 ... *48*
438-2-8427-1 VANHA HAUTAUSMAA ... 49
438-49 ... *49*
438-3-32 ... 49
438-2 ... *49*
438-3-33 ... 49
438-4 ... *49*
438-3-65 ... 50
438-24 ... *50*
438-3-78 ... 50
438-3 ... *50*
438-5-4 YLHÄINEN ... 50
438-29 ... *50*
438-5-20 PAPPILA ... 51
438-32 ... *51*
438-7-0 APTEEKKARIN KESÄHUVILA ... 51
438-50 ... *51*
438-9-0 ... 52
438-51 ... *52*
438-10-0 ... 52
438-53 ... *52*
438-11-1, 11-2, 11-4, 11-10 ... 52
438-53 ... *52*
438-15-4 ... 53
438-23 ... *53*

438-16-2 53
438-5 ..... *53*
438-27-1 KIRKKO 54
438-49 ..... *54*
438- 895-2-32 VILJAMAKASIINIT 54
438-32 ..... *54*

439 NÄKKILÄ 55

439-1-1 KIVILEVO 56
439-6 ..... *56*
439-1-35 MATOI 56
439-4 ..... *56*
439-2-1 57
439-2 ..... *57*
439-2-33 KOIVUNIEMI 57
439-1 ..... *57*
439-3-6 57
439-2 ..... *57*
439-3-33 HEERA 58
439-5 ..... *58*

lähteet

(1 Rakennettu Uusimaa- selvitys. Uudenmaan liitto 2005
(2 Härö 1989
(3 MV inv.kortit
(4 maastoinventointi
5)
6) Säterier och herrgårdar i Finland Nikander-Jutikkala 1939
7) Wager h, inventointi 2003

438-1-1 paloasema

kohdenro kylä	438-21	Nummenkylä
	paloasema	
osoite	Nummentie	
kulttuuri-maisema	*Nummen kirkonkylä(7)*	
rakennusvuosi	1951 (1930-l??)	
kuvaus	Nummenjoen sillan viereen on tyyliltään niukan klassisistinen, 1951 rakennettu paloasema. Rakennus muodostaa tärkeän maamerkin kyläkuvassa.	

lähteet *inv.300311 nro 57, (1, (3*

438-1-29

kohdenro kylä

438-30 **Nummenkylä**

osoite **asuinrakennus**
kulttuuri-maisema **Nummentie**
rakennusvuosi ***Nummen kirkonkylä(7)***
kuvaus

Ylhäisten tilan pohjoispuolisen peltoaukean keskellä on 1920-30-luvun vaihteen asuinrakennus. Jyrkkälappeinen asuinrakennus on pystyrimavuorattu. Pihapiirissä on hirsi-/lautarakenteinen liiteri- ja saunarakennus.

lähteet *inv.040411_nro 81, (7*

438-1-112 Sjögrenin talo

kohdenro kylä	438-20	Nummenkylä
	asuinrakennus	
osoite	Nummentie	
kulttuuri-maisema	*Nummen kirkonkylä(7)*	
rakennusvuosi	1800-luvulla	
kuvaus	Maantien mutkassa, jyrkässä mäessä oleva satulakattoinen, pitkänurkkainen ns. Sjögrenin talo on 1800-luvulta.	

lähteet *inv.300311 nro 56, (3*

438-1-143 Alhainen

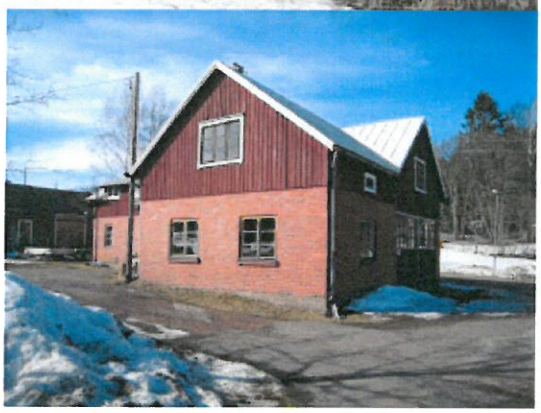

kohdenro kylä 438-31 Nummenkylä

osoite rakennusryhmä
Nummentie

kulttuuri-maisema *Nummen kirkonkylä(7)*

rakennusvuosi 1900-luvun alku

kuvaus vanhan hautausmaan itäpuolella suurehkolla tontilla sijaitseva puolitoistakerroksinen, lohkokiviperustukselle (osittain betoni) pystytetty talo on rakennettu 1900-luvun alussa. T-mallisissa ikkunoissa on korostetut otsalaudat, katteena on sementtitiili. Rakennuksen ilme on muuttunut 1970-luvun korjauksissa, jolloin mm ikkunat ja vuoraus uusittiin.

Nummen- ja Kirkontien risteyksessä on 1930-luvun puolivälissä rakennettu punatiilinen autotalli ja konesuoja, johon kuulunut navettaosa on myöhemmin purettu. Tallin toisessa kerroksessa on asunto.

lähteet *inv.040411_nro 79, (7*

438-1-144 entinen terveystalo, kirkkoherranvirasto

kohdenro kylä 438-32 Nummenkylä

osoite kirkkoherranvirasto
Kaivotie

kulttuuri-maisema *Nummen kirkonkylä(7)*

rakennusvuosi 1950

kuvaus Kirkon itäpuoleisen peltoaukean laidassa on rappauspintainen osittain 1, osittain 2-kerroksinen terveystalo joka valmistui 1950. Se rakennettiin Mannerheimin lastensuojeluliitolta tilattujen tyyppipiirustusten (Linnasalmi TT 2) mukaan. Rakennuksessa oli terveystalon ja neuvolan lisäksi asunnot kätilölle, terveydenhoitajalle ja kodinhoitajalle.
Rakennuksessa toimii nykyään kirkkoherranvirasto.

lähteet *inv.040411_nro 85, (7*

438-2-109 Toivolan mökki, entinen mäkitupa

kohdenro kylä	438-36	Nummenkylä
	asuinrakennus	
osoite	Kirkkotie	
kulttuuri-maisema	*Nummen kirkonkylä(7)*	
rakennusvuosi	1910-20-luku	
kuvaus	Nummen. ja Kirkontien risteyksessä olevalla tontilla on säilynyt kapearunkoinen pitkänurkkainen vanha, 1900-luvun alun asuinrakennus.	

lähteet *inv.040411_nro 75, (7, (1*

438-5-4 Ylhäinen

kohdenro kylä 438-29 Nummenkylä

osoite maatilan päärakennus, museo

kulttuuri-maisema Nummentie

rakennusvuosi *Nummen kirkonkylä(7)*

kuvaus

Tilan talouskeskus on tienristeyksessä vanhan hautausmaan lähellä. Ylhäinen oli seurakunnan lukkarin virkatalo vuodet 1771-1969, ensimmäisenä haltijanaan ja myös nykyisen päärakennuksen rakennuttajana Johan Ilmonius (1714-1792).
Sireenien ympäröimän Ylhäisten asuintalo valmistui 1772. Se on komea satulakattoinen, kaksikerroksinen, pitkänurkkainen hirsirakennus. Pihapiiriin kuuluvat vuoraamaton, punamullattu poskiaitta, hirsinen sauna ja liiteri. Asuinrakennuksessa toimii Nummen kotiseutumuseo.

lähteet *inv.040411_nro 82, (3*

438-5-20 pappila

kohdenro kylä 438-32 Nummenkylä

pappila

osoite Kaivotie

kulttuuri-maisema *Nummen kirkonkylä(7)*

rakennusvuosi 1953

kuvaus Nummen pappilan rakennettiin 1953 rakennustoimisto Heikki Siikosen suunnitelmien mukaan. Rakennuksessa on 1950-luvulle tyypillisiä detaljeja, kuten tehosteena käytetty liuskekivi ja kuistit on pääosin sijoitettu katon jatketun päälappeen alle.

lähteet *inv.040411_nro 84, (7*

438- 895-2-32 Viljamakasiinit

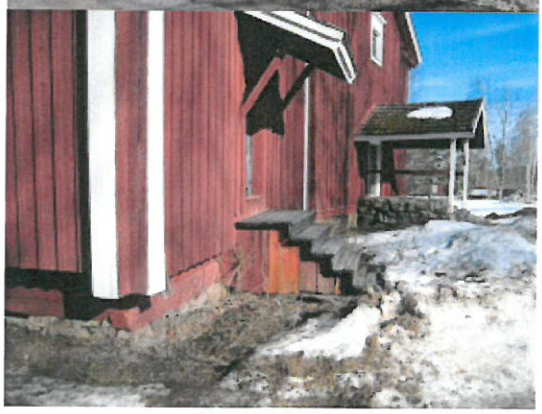

kohdenro kylä	438-32	Nummenkylä
	viljamaksiinit	
osoite	Kaivotie	
kulttuuri-maisema	*Nummen kirkonkylä(7)*	
rakennusvuosi	1700-l puoliväli, 1850	
kuvaus	Viljamaksiinin rakentamisesta kirkonmäelle päätettiin 1754. Toinen aitta valmistui 1850. Vanhempi makasiini on pitkänurkkainen hirsirakennus, uudempi lyhytnurkkainen. Hyvin säilyneet tyylillisiä yksityiskohtia sisältävät rakennukset ovat nykyään museon käytössä.	

lähteet *inv.040411_nro 81, (3*

Nummi-Pusulan kunta

OTE

RAKENNETUN KULTTUURIYMPÄRISTÖN SELVITYS 2011

KYLÄT 440- 449

440 OINOLA **6**
440 OINOLA **6**
444 PUSULA **24**
447 RADUS **47**
449 RETLAHTI **51**

9.4.2011

STADIONARK
Arkkitehtitoimisto Kristina Karlsson
Kati Salonen ja Mona Schalin Arkkitehdit Oy

440 OINOLA **6**

440 OINOLA **6**

HYVELÄNJÄRVEN JA PUSULANJOEN KULTTUURIMAISEMA (8) 6
OINOLAN KOULUKESKUS (8.1) 6
440-1-2 OINOLAN KOULU JA KÄSITYÖTALO 8
440-33 ..... *8*
440-1-4 8
440-17 ..... *8*
440-1-13 NUMMEN SEURANTALO 9
440-32 ..... *9*
440-1-25 9
440-29 ..... *9*
440-1-31 10
440-16 ..... *10*
440-1-34 NUMMI-PUSULAN LUKIO JA KOULU 10
440-31 ..... *10*
440-1-42 11
440-20 ..... *11*
440-1-53 11
440-21 ..... *11*
440-1-68 11
440-18 ..... *11*
440-1-69 ANTSEPPÄ 12
440-11 ..... *12*
440-1-69 13
440-19 ..... *13*
440-1-71 13
440-30 ..... *13*
440-2-3 14
440-25 ..... *14*
440-2-5 14
440-23 ..... *14*
440-2-8 14
440-22 ..... *14*
440-2-29 PÄKÄRIN TILA 15
440-1 ..... *15*
440-3-5 15
440-24 ..... *15*
440-3-7 OLINUMMI 16
440-28 ..... *16*
440-3-28 KIHI 16
440-9 ..... *16*
440-4-8 SAHLBERGIN HUVILA 17
440-5 ..... *17*
440-4-10 SÄÄSTÖPANKIN RAKENNUS 17
440-3 ..... *17*
440-4-28 ENTINEN KEMIKAALIO 17
440-4 ..... *17*
440-4-38 18
440-2 ..... *18*
440-4-41 PASA 18
440-12 ..... *18*
440-4-42 19
440-7 ..... *19*
440-4-144 19
440-6 ..... *19*
440-5-10 ENTINEN KIRJAKAUPPA 20
440-8 ..... *20*
440-5-17 NUPUNEN 21
440-10 ..... *21*

440-5-17 22
440-14 ..... *22*
440-5-29 22
440-15 ..... *22*
440-9-0 22
440-27 ..... *22*
440-878-3 NUMMENJOEN TEOLLISUUSLAITOKSET 23
440-13 ..... *23*

444 PUSULA 24

PUSULAN KIRKONKYLÄ (21) 24
KALKKIUUNI 24
444-1-10 (AHLGRENIN TALO) 25
444-42 ..... *25*
444-1-71 PUSULAN KIRKKO 25
444-1 ..... *25*
444-1-90 PAPPILA 26
444-1-91 VIRTAA 26
444-53 ..... *26*
444-3-3 JAAKKOLA 27
444-29 ..... *27*
444-3-6 27
444-28 ..... *27*
444-3-15 LIIKERAKENNUS 27
444-46 ..... *27*
444-3-22 28
444-33 ..... *28*
444-3-26 28
444-30 ..... *28*
444-3-28 29
444-24 ..... *29*
444-3-45 VUORELA 29
444-31 ..... *29*
444-3-56 (SUOMISEN MÖKKI) 29
444-52 ..... *29*
444-3-66 30
444-35 ..... *30*
444-3-71 30
444-36 ..... *30*
444-3-76 ARVELA 31
444-26 ..... *31*
444-4-10 ENTINEN OSUUSLIIKE TUKI 31
444-19 ..... *31*
444-4-30 32
444-20 ..... *32*
444-4-45 32
444-15 ..... *32*
444-4-47 ILONIEMEN PAJA 32
444-9 ..... *32*
444-4-48 33
444-10 ..... *33*
444-4-57 33
444-21 ..... *33*
444-4-74 33
444-17 ..... *33*
444-4-108 33
444-23 ..... *33*
444-4-111 34
444-16 ..... *34*
444-4-117 (KALKKILAN TALO?) 34
444-48 ..... *34*
444-4-133 34
444-14 ..... *34*

440-3-28 Kihi

kohdenro kylä

440-9 Oinola

osoite maatilan rakennusryhmä
kulttuuri-maisema Nummentie
rakennusvuosi *Nummen kirkonkylä (7)*
kuvaus päärakennus 1901
Kihi on yksi Oinolan viidestä keskiaikaisesta kantatilasta ja sijoittuu edelleen Antsepän ja Nupusen tilan kanssa tiiviinä rykelmänä kylän vanhalle tonttimaalle. Tila on entinen ratsutila.

Kihin lyhytnurkkainen, peiterimavuorattu asuinrakennus on vuodelta 1901. Rakennus oli vuoden 1987 inventoinnin aikaan sininen, julkisivuja on kunnostettu ja rakennus on myöhemmin saanut keltaisen värityksen. Pihapiirissä on mm auto- ja traktoritalli sekä pieni saunarakennus.

Kuva Suomen maatilat 1931. Kuvassa näkyvä kaksoiskuisti on myöhemmin purettu.

lähteet *inv.300311 nro 54, (3,(1, (6*

440-5-10 entinen kirjakauppa

kohdenro kylä	440-8	Oinola
	liikerakennus	
osoite	Nummentie	
kulttuuri-maisema	*Nummen kirkonkylä (7)*	
rakennusvuosi		
kuvaus	Oinolan liikekeskukseen Nummentien reunaan sijoittuva entinen kirjakauppana toiminut liikerakennus on nykyään yksityiskäytössä.	
lähteet	*inv.300311 nro 50, (3*	

440-5-17 Nupunen

kohdenro kylä

440-10 Oinola

osoite Nummentie

kulttuuri-maisema *Nummen kirkonkylä (7), 7.14*

rakennusvuosi

kuvaus

Nupunen on yksi Oinolan viidestä keskiaikaisesta kantatilasta ja sijoittuu edelleen Kihin ja Ansepän tilan kanssa tiiviinä rykelmänä kylän vanhalle tonttimaalle. Tilakeskus sijoittuu vanhan maantien länsipuolelle, aivan tien reunaan kiinni. Sen asuinrakennus valmistui 1900. Tienvarren klassisistisin detaljein koristettu sivurakennus lienee päärakennusta iäkkäämpi. Pihaa rajaa pohjoiseen sementtitiilinen, satula-kattoinen navetta (1912). Pihapiiriin liittyy koemaa vanhaa pihapuustoa, mm suurikokoisia lehtikuusia ja puutarha.

lähteet *inv.300311 nro 53, (1, (3, (6*

päärakennus vuodelta 1900

kuva Suomen maatilat 1931

klassistinen asuinrakennus tien laidassa

sementtitiilinen navetta vuodelta 1912

OTE

Nummi-Pusulan kunta

RAKENNETUN KULTTUURIYMPÄRISTÖN SELVITYS 2011

LIITE 1

KYLÄRAKENNE, ESIMERKKEJÄ

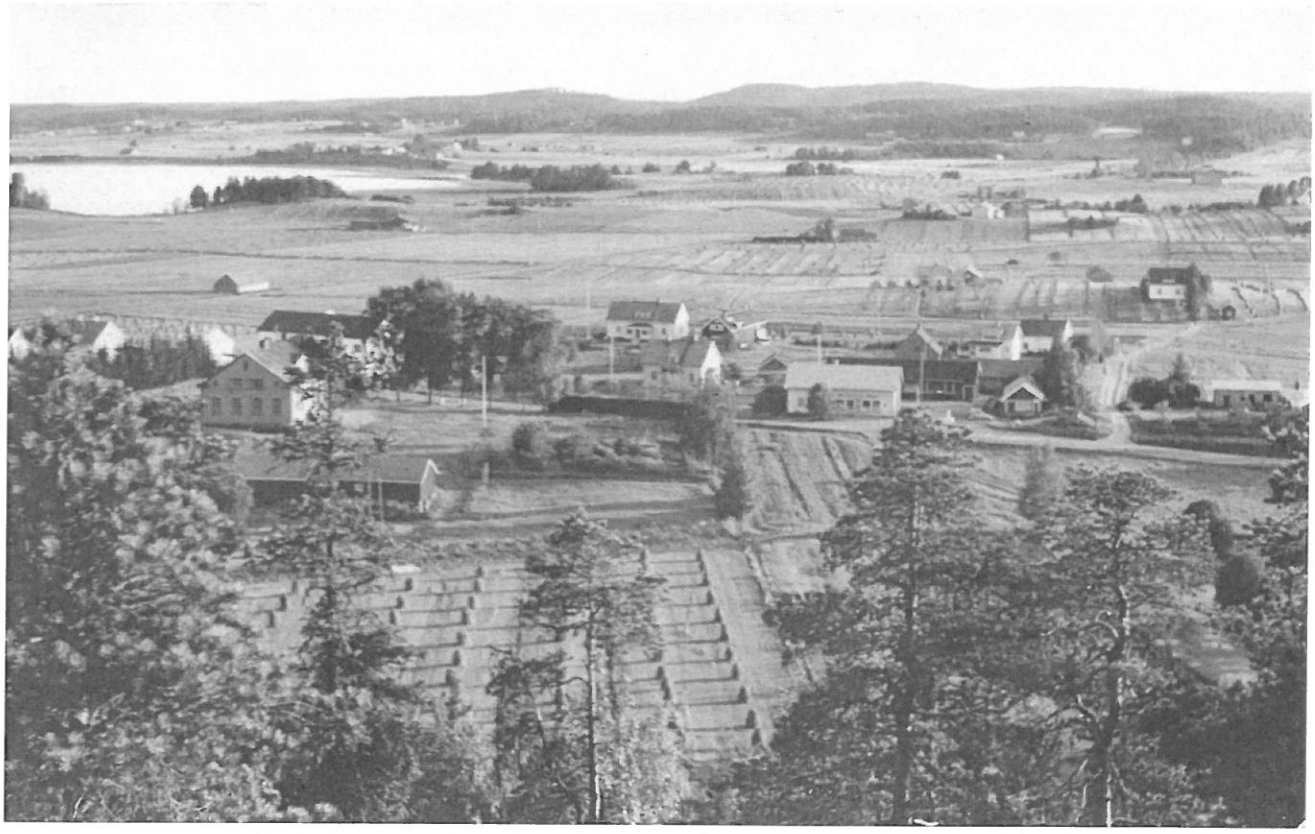

LUONNOS 15.5.2011

STADIONARK
Arkkitehtitoimisto Kristina Karlsson
Kati Salonen ja Mona Schalin Arkkitehdit Oy

sisältö

1. Esimerkkejä Nummi –Pusulalaisesta kylärakenteesta ja sen kehityksestä ... 3
411 Hyrkkölä ... 4
418 Järvenpää ... 7
430 Marttilan kylä ... 10
404 Hattula ... 11
420 Karisjärvi ... 14
460 Varttila ... 17
414 Hyönölä ... 20
438 Nummen kirkonkylä ... 23
440 Oinolan liikekeskus, Nummen kirkonkylä ... 24
444 Pusulan kirkonkylä ... 27
2. Nummi –Pusulan kylät, esimerkkejä sijoittumisesta maisemassa ... 30
429 Maikkalan kylä (20.2) ... 31
450 Röhkölän kylä (8.5) ... 32
409 Hirvijoki ... 33
446 Raati ... 34
421 Kaukelan kylä ... 35
401 Ahonpää ... 36
455 Sierla ... 37
453 Seppälän kylä (20.1) ... 38
422 Koisjärvi ... 39
435 Mommola ... 40
432 Mettula, Mettulantausta ... 41
427 Leppäkorpi, Tervalankulma ... 42
418 Järvenpää, Tuskalankulma ... 43
Taustan torppien ja asutustilojen kulttuurimaisema ... 44
409 Hirvijoki, 457 Suomela, Tausta ... 44
463 Vörlö ... 45

kannen kuva Pusulan kirkonkylä 1950-luvulla

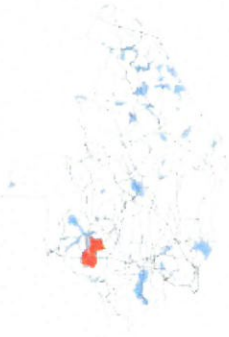

440 Oinolan liikekeskus, Nummen kirkonkylä

Joen eteläpuolelle, Oinolan tonttimaan viereen puolestaan kehittyi 1800-luvun lopusta lähtien pieni-muotoinen liikekeskus. Oinolassa ovat kylki kyljessä Antseppä, Kihi ja Nupunen sekä niistä satakunta metriä länteen siirretty Pasa.

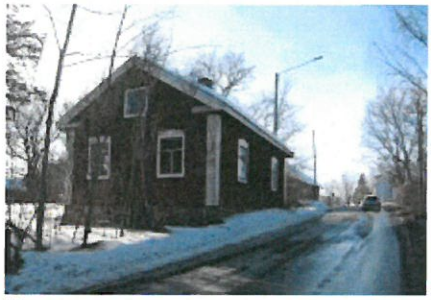

Nupunen

Nupunen

Nummen kirkonkylä ja siihen liittyvä Nummenjoki – Pusulanjoki viljely-maisema lukeutuvat valtakunnallisesti arvokkaisiin rakennettuihin kulttuuri-ympäristöihin sekä arvokkaisiin maisemakokonaisuuksiin.

entinen kirjakauppa

Säästöpankin talo

Pasa

Antseppä

ylhäällä: ote 2000-luvun ilmakuvasta, MML
alhaalla: Oinolan keskustan nykyisiä rakennuksia

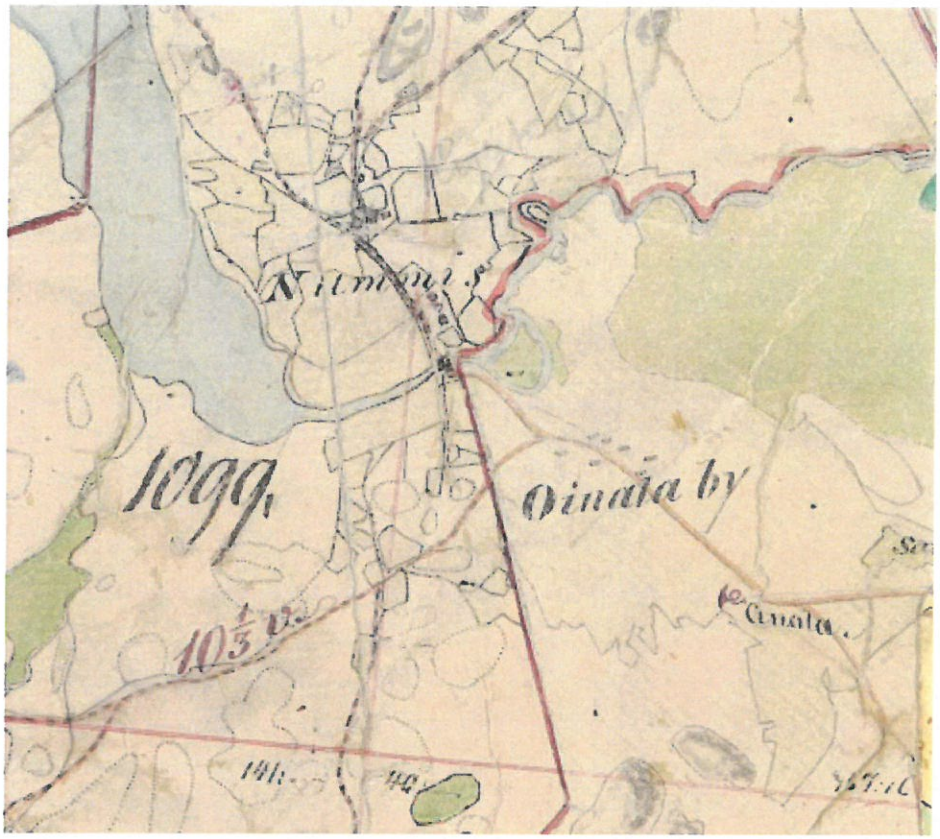

Ote Pitäjänkartasta vuodelta 1842
lähde www.arkisto.fi

Ote Senaatinkartasta vuodelta 1871
lähde www.arkisto.fi

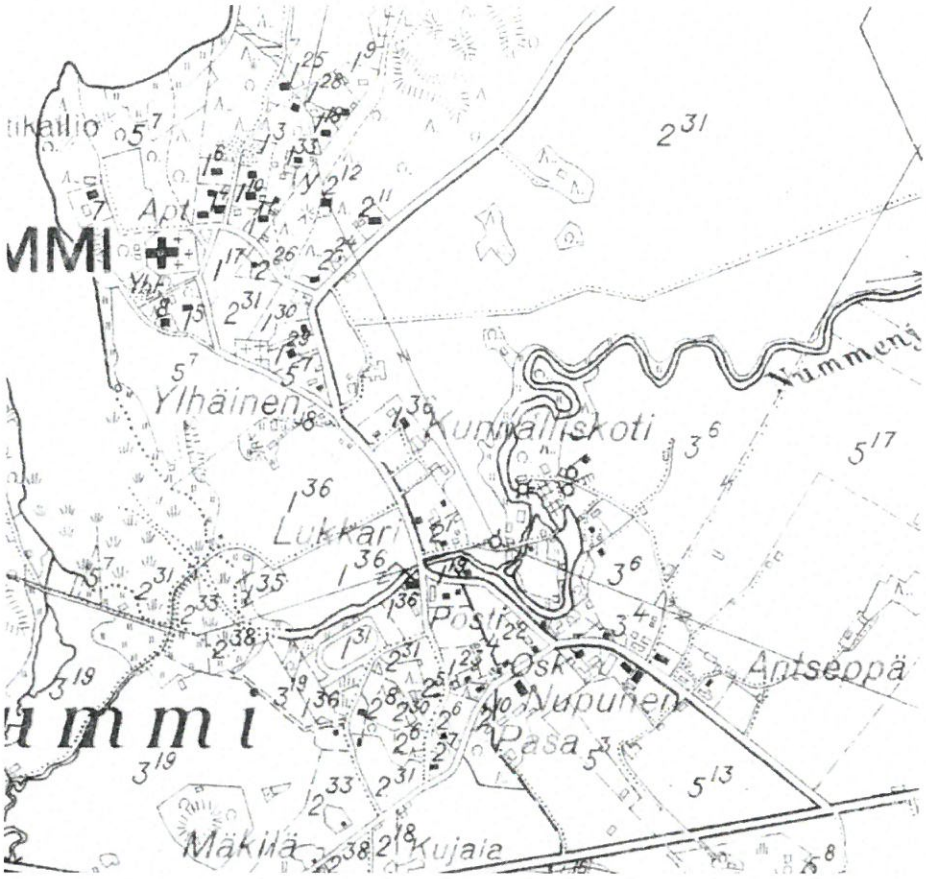

Ote vuoden 1943 Pitäjänkartasta.
Lähde Kansallisarkisto

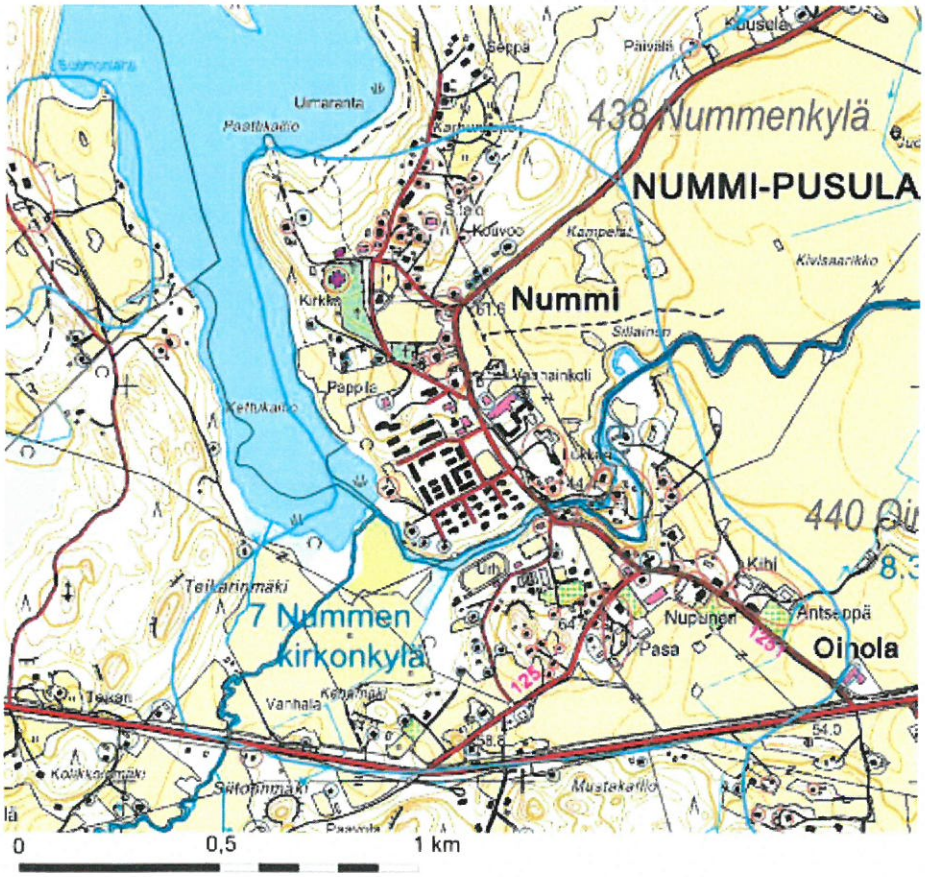

Nummen kirkonkylän kulttuurimaisema-alueen rajaus (Uudenmaan liitto 2005). Vanhemmat säilyneet rakennukset ja rakennusryhmät on ympyröity. Alue liittyy laajempaan Hyvelänjärven ja Pusulanjoen kulttuurimaisemaan.

Stadionark/MML/UML

OTE

SAMMATIN JA NUMMI-PUSULAN SEKÄ NUMMEN KIRKONKYLÄN KULTTUURIYMPÄRISTÖJEN INVENTOINTI

Henrik Wager

15. 12. 2003

Sisällysluettelo

Taustaksi 3

Johdanto 4

Valtakunnallisesti arvokas rakennettu kulttuuriympäristö 7

Valtakunnallisesti arvokas maisema-alue ja perinnemaisema 8

Sammatin ja Nummi-Pusulan iso- ja uusjaon jälkeisestä rakentumisesta ja rakentamisesta 9

SAMMATTI – KOHTEET 10

Haarjärven kylä 11

Myllykylä 29

Leikkilän kylä 45

NUMMI-PUSULA – KOHTEET 49

Heimolan ja Mäntsälän kylät 51

Luttulan kylä 56

Tavolan kylä 59

Vivolan kylä 72

Yli-Immolan kylä 73

Maskilan kylä 77

Oittilan kylä 78

Raadin kylä 83

Saukkola-Sammatti maantie 95

Oinolan kylä 99

Kovelan kylä 104

NUMMEN KIRKONKYLÄ – KOHTEET 105

Yhteenveto – Sammatin, Nummi-Pusulan ja Nummen kirkonkylän kulttuuri- ja rakennushistoriallinen luonnehdinta 119

Lähteet 124

Liitteet 126

Liite 1. Inventointialueen rajaukset Nummi-Pusulassa ja Sammatissa

Liite 2. Nummen kirkonkylän inventointialueen rajaus

Taustaksi

Inventointi käsittää osan Nummen ja Sammatin kulttuuriympäristöistä rakennuksineen sekä Nummen kirkonkylän pohjoispuolen.[1] Sen tarkoitus on palvella Nummen kirkonkylän asemakaava- sekä Nummen ja Sammatin osayleiskaavasuunnittelua. Tavoitteena on tunnistaa kirkonkylän sekä osayleiskaava-alueen rakennuskannan ja kulttuuriympäristön ominaispiirteet, kerroksisuus ja säilyneisyys sekä niihin liittyvät arvot ja merkitykset.

Keskeisellä sijalla tarkastelussa on ihmisen vaikutus ympäristöönsä, kulttuurimaiseman muotoutumiseen. Tämä näkyy kummassakin pitäjässä laajoina ja yhtenäisinä viljelymaisemina sekä niihin liittyvine, toisinaan maisemaa voimakkaastikin hallitsevine tilakeskuksineen. Osa tiloja yhdistävistä vanhoista kyläteistä on myös säilyttänyt linjauksensa. Sekä Sammatissa että Nummi-Pusulassa ja Nummen kirkonkylässä on lisäksi yksittäisiä rakennus- ja kulttuuri-historiallisesti merkittäviä kohteita.

Inventoinnissa on pyritty sekä päivittämään että täydentämään tehtyjä inventointeja. Inventointeja ja niistä laadittuja inventointikortteja on myös käytetty tämän inventoinnin lähteenä.[2] Erityisesti on pyritty tarkastelemaan ihmisen vaikutusta luonnonympäristöön ja tätä kautta syntynyttä kulttuuriympäristöä 1950-luvun lopulle. Jälleenrakennusvuosina Sammatista ja Nummi-Pusulasta annettiin sekä rintamamiehille että evakoille maa-alueita, jotka ovat vaikuttaneet sekä rakennettuun ympäristöön että kulttuurimaisemaan (tyyppi)rakennustensa ja maanviljelyn sekä laiduntamisen kautta. Tällaisia alueita esim. Nummi-Pusulassa on Oinolan ja Kovelan kylissä ja Sammatissa Myllykylän eteläpuolella. Sotien jälkeinen jälleenrakentaminen ja lähes 400 000 siirtolaisen asuttaminen aiheutti maaseudun maisemalle suuren murroksen valtakunnallisesti. Vuoteen 1966 mennessä Suomeen muodostettiin 29 700 uutta viljelytilaa (peltoala 6-15 ha) ja 15 000 asuntoviljelytilaa (2-6 ha). Vuoteen 1951 mennessä uutta peltoa oli raivattu 82 000 hehtaaria. Esim. Nummella 1-15 hehtaarin tiloja oli lähes 380 kappaletta vuonna 1950. Vuosien 1941-1950 aikana pitäjään perustettiin n. 115 uutta tilaa.[3]

Molemmissa pitäjissä on myös runsaasti 1950-luvun jälkeen rakennettua haja- ja vapaa-ajan asutusta. Tämän tyyppinen asutus on otettu mukaan mainintoina kohdeluettelossa ilman tarkempaa kuvausta inventoitujen alueiden rakennuskannan kokonaiskuvan hahmottamiseksi. Niukalla kuvauksella on pyritty välttämään sirpaleisuus, jonka muutoin suuri rakennusmassa aiheuttaisi. Tyystin sitä ei kuitenkaan ole voitu välttää. Yksityiskohtaisemmat tiedot erillisistä rakennuksista löytyvät Länsi-Uudenmaan maakuntamuseossa ylläpidettävästä Sofie – rakennustietokantaohjelmasta, jonne ne on syötetty. Tämä raportti on tallennettu word- ja pdf – tiedostona CD-Rom –lelylle.

Raportissa käytetään juoksevaa numerointia kylittäin ja/tai alueittain. Mikäli talon/tilan nimi on tiedossa myös se ilmoitetaan. Viimeisenä ilmoitetaan kiinteistötunnus. Alueet on pyritty käsittelemään kylittäin, mutta inventointialueen suuresta koosta johtuen myös suurempia kokonaisuuksia on ryhmitelty pääväylittäin. Myöskään kylärajoja ei ole noudatettu tiukasti, mikäli alue muodostaa laajemman kulttuurimaisemallisen kokonaisuuden. Näin on esimerkiksi Valkerpyyn järven länsipuoleisella alueella. Pääteiden varrelle ryhmittyviä haja-asutusluonteisia alueita ovat Sammatin puolella Sammatti-Saukkola maantie ja Leikkilän tien varsi sekä Haarjärven läpi kulkeva maantie 104. Nummen puolella Saukkola-Sammatti maantien ja siitä haarautuvien teiden varsille on niinikään syntynyt melko runsaastikin erityyppistä rakennuskantaa. Muita teitä, joiden varsille on ryhmittynyt runsaastikin rakennuskantaa Nummi-Pusulan puolella ovat Tavola-Oittila maantie ja Raatintie.

Lähdeaineistona on kirjallisuuden lisäksi käytetty Nummi-Pusulan ja Sammatin kunnan-arkistoissa säilytettävää aineistoa. Materiaali käsittää pääasiassa kunnalliskertomuksia kunnallislautakunnan, -valtuuston ja -hallituksen pöytäkirjoja, rakennuslautakunnan asiakirjoja

---

[1] Kts. Liitteet 1-2.

[2] Kts. Ikkala&Salonen 1992; Häro 1989.

[3] Ympäristöministeriö 1993 (I), s. 13; Aarrevaara 2002, s. 31-32; Jussila 1977, s. 337.

sekä piirustuksia 1800-luvun lopusta 1950-luvulle. Nummi-Pusulan kunnan teknisen osaston rakennus- ja huonerekisteristä on saatu tietoja rakennusvuosista. Tieto ei kuitenkaan aina ole luotettava, vaan viitettä antava. Sammatin kunnassa rakennus- ja huonerekisteriä ei ole. Rakennusten rakennusvuosista Sammatissa tietoja on saatu veroluetteloista. Inventoinnin luonteesta johtuen perusteellista arkistotutkimusta kunnissa ei ole voitu tehdä. Useista kohteista tietoa on saatu ja varmistettu haastatteluin, joista osa on ollut lyhyitä ja osa pidempiä. Tietyistä kohteista on lisäksi haastateltu eri ihmisiä eri yhteyksissä, tiedon mahdollisimman suuren paikkansapitävyyden varmistamiseksi. Keskeiset informantit on ilmoitettu lähdeviitteissä. Kohteet on dokumentoitu valokuvaamalla inventoinnin kenttätöiden yhteydessä. Valokuvat negatiiveineen on arkistoitu Nummi-Pusulan ja Sammatin kuntiin. Kenttätyöt tehtiin vaiheittain loka-marraskuussa 2003. Myös valokuva-aineisto on CD-Rom –tallenteena. Valokuvat on tallennettu filmeittäin. Kuvat on nimetty kunnittain ja kylittäin sekä talon / tilan -nimen ja kiinteistötunnuksen mukaan.

Inventoinnin johdanto-osassa käydään läpi lyhyesti ja yleispiirteisesti Nummi-Pusulan ja Sammatin kehitys, painopisteen ollessa rakennetussa ympäristössä. Johdantoa seuraavat kohde-esittelyt kunnittain.

Johdanto

Nummi-Pusula ja Sammatti sijaitsevat Turun tien varrella n. 70 ja 80 kilometriä Helsingistä länteen. Asukkaita Nummi-Pusulassa on n. 6000 ja Sammatissa n. 1200. Nummen ja Pusulan kunnat yhdistyivät Nummi-Pusulan kunnaksi 1981. Sammatti itsenäistyi kunnaksi vuonna 1865.[4]

Nummi-Pusula

Länsi-Uudenmaan luonnonolot, ilmasto ja maaperä sekä runsaat vesistöt poukamineen tarjosivat jo varhain hyvät edellytykset ihmisen toiminnalle. Kivikautisia asuinpaikkoja ja esineistöä on löydetty melko runsaasti mm. Lohjanjärven ympäristöstä. Nummi-Pusulan alueella on ollut asutusta jo esihistoriallisena aikana. Pusulanjärven länsirannalta on löydetty yksi kivikautinen asuinpaikka. Muut kivikautiset asuinpaikat sijoittuvat etelämpänä Nummen 1800-luvulla kuivatun Hyvelän järven pelloille. Alueelta on tehty useita esinelöytöjä. Kivikautinen asutus kuitenkin hävisi tuntemattomasta syystä, eikä sillä liene ole ollut yhteyttä historiallisen ajan asutukseen. Alueelta ei myöskään ole tehty pronssikautisia löytöjä ja on otaksuttu, että tällöin asutus on hävinnyt tai muuttanut pois.[5]

Länsi-Uudellamaalla on kolme maisematyyppiä, joita selkeät luonnon suurelementit erottavat toisistaan:

1) Pohjoisessa Hämeen viljely- ja järvimaan Tammelan ylänköseutu
2) Kiskon-Vihdin järviseutu, joka rajautuu edellisen eteläpuolelle itä-länsi-suuntaisen kallioperän murroslinjan vaikutuksesta
3) Ensimmäinen Salpausselkä kaakossa erottaa kaakkoiskulman eteläisen rantamaan eteläiseen viljelyseutuun kuuluvaksi

Hallitseva maisematyyppi Länsi-Uudellamaalla on Kiskon-Vihdin järviseutu. Alueen kylillä on selkeä järvi- tai jokisijainti. Seutu on maisemakuvaltaan vaihtelevaa. Alueen maisemaa on luonnehdittu osuvasti kallioperän rikkonaisuuden ja lukuisten murroslinjojen synnyttämien järvien ja pienvesistöjen, metsäisten selänteiden sekä viljeltyjen savikkojen muodostamaksi mosaiikiksi. Kallioperän rikkonaisuus näkyy myös Uudenmaan suurimpina suhteellisina korkeuseroina. Savikkolaaksojen kanssa vuorottelevat jyrkät, usein paljaat kalliomäet. Kaakossa maisemaa hallitsee ensimmäinen Salpausselkä, jolle sijoittuu mm. Lohjan kaupunki. Toinen Salpausselkä kulkee Karja-Lohjan, Sammatin, Nummi-Pusulan ja Karkkilan halki. Maiseman vaikuttavuuteen vaikuttavat myös Nummi-Pusulan Kesäkankareen ja Mykämäen voimakaspiirteiset harjualueet.[6]

---

[4] Pyykkönen 1983, s. 165; Enbuske 2002, s. 5
[5] Tahvanainen 1990, s. 4, 27; Jussila 1977, s. 7, viite 1.
[6] Tahvanainen 1990, s. 4-5.

Maasto sekä lukuisat järvet rantoineen ja niemineen tarjosivat hyviä asuinpaikkoja. Maaperä, etenkin alueen eteläosassa oli otollista kaskeamiselle ja peltoviljelykselle. Sopivia viljelysmaita olivat myös Nummen ja Pusulan jokien varret. Erityisesti Hirvijoen kylän alueella maaperä sopi viljelylle hyvin. Tulvat olivat kasanneet alueelle hedelmällistä lietettä. Myös rantasavikot Pitkäjärven, Valkerpyyn järven ja Pusulan järven ympärillä sekä Nummen kirkon itäpuoliset laajat lieju- ja savipohjaiset mutaturvesuomaat olivat maanviljelykselle ihanteellisia. Pusulan ja Nummen jokien yhtymäkohdassa on jokien muodostamien hiekkaisten ranta-alueiden takana laajoja, suurimmaksi osaksi mudan peittämiä liejumaita, jotka niin ikään olivat erityisen soveliaita viljelykseen. Hyviä mutamaita oli myös Leppäkorvessa, Järvenpäässä, Suomelan kylän rajalla, Hirvijoen varressa sekä Oittilassa ja Raatissa. Asutus hakeutui ensimmäisenä näille parhaat viljelysmaat tarjoaville alueille. Niille syntyneet kylät ovat myöskin vanhimpia vakinaisen asutuksen keskuksia.[7] Kylistä Oittilan ja Raatin kylät sekä Valkerpyyn järven ympäristö kuuluvat tässä inventoinnissa käsiteltäviin alueisiin.

Asutus Nummen ja Pusulan alueella vakiintuikin juuri savialueiden laidoille tai keskelle, niiltä kohoaville kummuille. Näin on esim. Suomelan ja Kaukelan kylissä. Pellot levittäytyvät kumpareen ympäriltä joka taholle. Pitäjän asutus on keskittynyt sen eteläosaan. Myös suurin osa tiestöstä on keskittynyt eteläosiin. Viljelys perustui aluksi kaskeamiseen. Koska valtausalueen piiri ei voinut elättää monia, jäivät kylät pieniksi.[8]

Nummi-Pusulasta on erotettu kolme selvästi toisistaan erottuvaa aluetta: 1. Nummen eteläosan kylät (Raatin neljänneskunnan alue). 2. Hirvijoen neljänneskunnan alue. 3. Pusulan pohjoisosan kylät. Vanhin asutus keskittyi Valkerpyyn järven, Pitkäjärven ja Pusulan järven rannoille sekä Hirvijoen, Nummenjoen ja Pusulanjoen varsille. Vanhimmat keskukset ovat Valkerpyyn järvi sekä Pitkäjärvi. Vanhin asutus on levinnyt etelästä ja lounaasta, vanhemman peltoviljelyksen sydänalueilta Raatin neljänneskunnan alueelle, Raatin ja Pitkäjärven verokuntiin.

Ihmisen muokkaama kulttuurimaisema syntyi, kun järvien rannoille ja jokien varsille asettuneet ihmiset ryhtyivät kaskeamaan peltoalueita sisämaahan päin. Järvien ja jokien varsilta kauempana sijaitsevat takamaat vallattiin vähitellen. 1300 – 1400 lukujen vaihteessa kaskiasutus oli täyttänyt alueen ja kaskivaltausten rajat olivat saavuttaneet toisensa. Tästä alkoi siirtyminen kiinteämpään peltoviljelykseen, joka yleistyi 1600-luvulla. Peltoviljelyn myötä asutus muodostui tiiviiksi kyliksi kylätonteille maisemallisesti hallitseviin ja luontosuhteiltaan edullisimpiin paikkoihin. Yleensä näitä paikkoja olivat peltolaaksoa korkeammat kumpareet, jotka saattoivat sijaita lähellä jokia tai järviä. Maisemallisesti tämä kehitys on inventoidulla alueella yhä selkeästi läsnä. Kaskivaltausten johdosta syntyneitä alueita ovat[9]:

Valkerpyyn järven äärellä olevat kylät: Oittila, Tavola, Luttula, Heimola, Mäntsälä, Immola ja Maskila

Pitkäjärven äärellä olevat kylät: Nummi (kirkonkylä), Oinola, Haarla, Sierla, Järvenpää ja Mommola

Hyvelän järven äärellä olevat kylät: Hyvelä, Jakova ja Jättöla

Pusulan järven äärellä olevat kylät: Seppälä ja Pusula

Koisjärven äärellä oleva: Koisjärven kylä

Hiidenveden äärellä olevat kylät: Näkkilä ja Retlahti

---

[7] Jussila 1977, s. 7-8.
[8] Jussila 1977, s. 2-3; Tahvanainen 1990, s. 5.
[9] Vaikka tässä inventoinnissa käsitellään vain Valkerpyyn järven ympärille syntyneitä kyliä ja Nummen kirkonkylää mainitaan kylät kuitenkin kokonaisuuden vuoksi.

Karisjärven äärellä oleva: Karisjärven kylä

Kovelan järven äärellä oleva: Kovelan kylä

Vakinaisen asutuksen syntymisen alkuaikana pidetään 1200-1300 –lukujen vaihdetta. Se sijoittui todennäköisesti Pitkäjärven tai Valkerpyyn järven rannalle. Tarkkoja tietoja sijoittumisesta ei kuitenkaan ole. 1300-luvulla talojen lukumäärä oli n. 120 ja asukkaita oli n. 1000. Kirjallisia tietoja tarjoavat 1400-luvun lopun ja 1500-luvun puolivälin oikeudenkäynti-, rippi- ja verotusasiakirjat. 1400-luvulla väestön kasvu oli nopeaa ja 1540-luvulle tultaessa taloja oli 261 (joista Nummella 150) ja asukkaita n. 1400. Nummen ja Pusulan kaikki kylät olivat asuttuja 1500-luvun lopussa, Pusulan Kärkölää lukuun ottamatta. Pitäjän autioituminen alkoi 1600-luvulla sotien ja katovuosien vuoksi. Sotiin liittyen voidaan lisäksi todeta esimerkiksi Nummella olleen ratsumiehiä 1600-luvun alussa enemmän kuin muualla Lohjalla yhteensä (30 ratsumiehestä 15 oli Nummelta). Lohjan 75 ratsutilasta Nummella sijaitsi 28 ja Pusulassa 12. Rusthollien onkin todettu vaikuttaneen Nummen maisemaan 1600-luvun alusta lähtien enemmän kuin muun pitäjän.[10] Lähes kaikki tässä inventoinnissa mukana olevat kantatilat ovat olleet ratsutiloina.

Tiivis kylärakenne hajautui isojaon ja erityisesti uusjaon vuoksi. Myös torpparilaitos ja osituslaitos 1900-luvulla sekä sotien jälkeinen asuttaminen hajautti asutusta kylätontin ja sen läheisimmän peltoaukean ulkopuolelle. Tiestö – erityisesti Helsingin-Turuntie ja Somerontie on vaikuttanut asutuksen sijoittumiseen 1950-luvulta lähtien.[11] Selkeimmin vanhaa kylärakennetta on havaittavissa Nummen puolella Tavolassa ja Sammatin puolella Haarjärvellä.

Sammatti

Sammatin vanhimmat ihmisasutuksen merkit ovat peräisin Suomusjärven kulttuurista n. 6500-4200 eKr. Tunnetuin kivikauden asuinpaikka on kunnan itäosassa, Myllykylässä sijaitseva Koiviston asuinpaikka. Pronssikaudelta Sammatista ei ole löytöjä ja rautakaudeltakin on vain yksi. Asiakirjoissa Sammatti mainitaan ensimmäisen kerran 1406.[12]

Talonpoikainen viljelyyn ja karjanhoitoon perustuva asutus Sammatissa muodostui varhais- ja sydänkeskiajalla 1100- ja 1300 lukujen kuluessa. Kiinteää kylä- ja tila-asutusta pitäjässä oli 1400-luvun puolivälissä. Vuonna 1460 Sammatissa oli yhdeksän kylää (lukumäärä oli sama 1930). Kylissä oli 39 taloa ja väkiluku oli 314. Kylät ja talot vuonna 1460 olivat:

Kiikala ja Pyölinmaa (7 taloa)
Lohilampi (3 taloa)
Haarjärvi (5 taloa)
Luskala (3 taloa)
Leikkilä (6 taloa)
Niemenkylä (4 taloa)
Myllykylä (8 taloa)
Kaukola (2 taloa)
Sammatin kirkonkylä (1 talo)[13]

Sammatista tulli kappeliseurakunta vuonna 1591 ja nykyisen Sammatin aluekokonaisuuden katsotaan muodostuneen 1600-luvun alussa. 1600-luvun lopussa Sammatissa oli kuusi rusthollia ja virka-taloa. Asutuksellinen painopiste keskittyi Kirmusjärven ympärille. Kuten Nummi-Pusulassakin, myös Sammatissa sodat ja katovuodet vaikuttivat asukasmäärään

---

[10] Jussila 1977, s. 12-15, 24, 87, 202, 204; Tahvanainen 1990, s. 27
[11] Tahvanainen 1990, s. 27.
[12] Silvanto 1930, s. 41, 52; Enbuske 2002, s. 20.
[13] Silvanto 1930, s. 53-54; Enbuske 2002, s. 22. Tässä inventoinnissa käsitellään vain Haarjärven kylää sekä Myllykylää ja pientä osaa Leikkilän kylästä.

negatiivisesti. 1700-luvun lopussa toimeenpantu Isojako muovasi merkittävästä Sammatin kylämaisemaa hajottamalla vanhat keskiaikaiset ryhmäkylät.[14]

Kirkonkylästä itään Kirmusjärvelle ulottuva peltomaisema tiloineen on oleellinen osa kirkonkylän kulttuurimaisemaa. Siellä sijaitsevien Vanhatalon ja Uusitalon muodostaman tilakokonaisuuden rakennukset ovat 1700-luvun jälkipuoliskolta. Silmeen järven ympäristöön sijoittuvat Leikkilän kylän kaikkien kantatilojen rakennukset ovat säilyttäneet hyvin asunsa. Myös uudempi rakennuskanta on sopeutettu maisemaan kohtuullisen hyvin. Niemenkylän kantatilat ovat sijoittuneet peltoaukealta nouseville mäille. Ne muodostavat järvenrantanäkymien kanssa eheän maatalousmaiseman. Mainittuja kantatiloja ovat Mallaa (1860-luku) ja Kulkki (osin 1830, osin 1900-luvun vaihde). Kokonaisuuteen kuuluu myös Koivuniemen huvila sekä Elias Lönnrotin testamenttivaroilla perustettu emäntäkoulu.[15] Tämä maisemakokonaisuus jää tämän inventoinnin ulkopuolelle.

Myllykylän maisema-alueen laajimmat yhtenäiset pellot sijoittuvat sen länsiosaan. Vanhin, säilynyt rakennettu ja ihmisen muokkaama kulttuuriympäristö sijoittuu Kirmusjärven eteläpuolelle. Rakennettu ympäristö on oleellinen osa alueen maisemakuvaa. Yhtenäinen, maisemakuvaan liittyvä alue on myös Haarjärvellä Nikun, Paikkarin, Kosken ja Katavan – kantatilojen ja niitä ympäröivien peltovainioiden ympäristössä.

Sammatissa on runsaasti kesämökkiasutusta, nykyisin lähes 1200 vapaa-ajanasuntoa. Ensimmäiset kesäasukkaat saapuivat pitäjään jo 1800-luvulla, mutta varsinainen vapaa-ajanasuntojen rakentamisen kukoistuskausi alkoi 1950-luvulla, jolloin rakennettiin n. 180 mökkiä. 1960-luvulla niitä rakennettiin lähes 300 ja 1970-luvulla n. 230. 1980-luvulla rakentaminen hiipui, jolloin rakennettiin n. 70 kesä-asuntoa.[16] Tässä inventoinnissa Sammatin puolelta mukana on yksi 1900-luvun alkupuolen ja muutama 1940-1950 –luvulla rakennettua vapaa-ajanasuntoa.

Valtakunnallisesti arvokas rakennettu kulttuuriympäristö

Nummenjoen-Pusulanjoen viljelymaisema sekä Nummen kirkonkylä on määritelty valtakunnallisesti merkittäväksi kulttuuriympäristöksi. Kirkonkylän arvokkaimpaan rakennuskantaan kuuluvat 1822 rakennettu harmaakivikirkko ja sitä ympäröivä laaja hautausmaa. Kirkon läheisyydessä, vanhan hautausmaan vieressä olevat kaksi pitäjänmakasiinia on rakennettu 1754 ja 1850. Kirkon pohjoispuolella on lisäksi vuonna 1874 pystytetty pitäjäntupa. Samaan kokonaisuuteen liittyy Ylhäisten ratsutila, jonka edustava kaksikerroksinen päärakennus on rakennettu 1772. Muita kirkonkylän rakennuksia ovat entinen apteekki sekä kunnanlääkärin ja nimismiehen talot. Maisemallisesti Nummen kirkonkylä liittyy Oinolan kylään ja peltoaukeaan.[17]

Tämän inventoinnin ulkopuolelle jäävä Hyvelänjärven kulttuurimaisema sijoittuu Nummen kirkonkylän ja Valkerpyyn järven välille, Nummenjoen ja Pusulanjoen yhtymäkohtaan. Alueen maat kuuluvat Oinolan, Varttilan, Jättölän, Jakovan, Hyvelän, Mettulan ja Huhdin kyliin. Valtatie 1 kulkee maisema-alueen eteläosassa. Muita Nummi-Pusulan alueella valtakunnallisesti merkittäviksi kohteiksi nimettyjä, mutta tämän inventoinnin ulkopuolelle jääviä alueita ovat, Retlahden-Vörlön kulttuurimaisema, Myllymäen torpan rakennusryhmä ja Pusulanjärven kulttuurimaisema.[18]

Tiestöstä arvokkaimpina osina pidetään perinteisen tyyppisiä kyläteitä. Maisemallisesti arvokkaita teitä ovat: Pusula-Töllin ja Jättölä-Hyvelän tiet sekä Pusulanjärven eteläpuolella

---

[14] Silvanto 1930, s. 56, 66; Enbuske 2002, s. 22, 25, 30.
[15] Tahvanainen 1990, s. 34-35.
[16] Kallio 2002, s. 441, 444.
[17] Rakennettu kulttuuriympäristö 1993, s. 65.
[18] Rakennettu kulttuuriympäristö 1993, s. 65.

kulkeva Seppälän kylätie ja Nummelan kylänraitti. Maaston muotoja myötäilevät tiet sulautuvat maisemaan hyvin.[19]

Sammatin eri-ikäiset rakennukset ovat sosiaalisesti monipuolisia. Ne käsittävät niin kantatiloja ja sotilasvirkamiestaloja kuin maattomienkin asumuksia. Myös useat maatilat viljelyksineen ovat kulttuurimaisemallisesti arvokkaita. Tässä inventoinnissa mukana olevista kohteista Suomen vanhimpiin museoihin kuuluva Paikkarin torppa ja Nikun talo Haarjärven kylässä on määritelty valtakunnallisesti merkittäviksi kohteiksi. Lammin talo on inventointialueen ulkopuolella.

Sammatin kirkonkylä ei kuulu inventoituun alueeseen. Mutta myös se on määritelty valtakunnallisesti merkittäväksi kulttuuriympäristöksi. Kirkonkylän arvokkaimpia rakennuksia ovat Sammatin kirkko 1754/1755 ja kellotapuli 1763 sekä hautausmaa, jossa on Elias Lönnrotin muistomerkki. Kirkon vieressä on 1804 pystytetty pitäjänmakasiini. Kirkkomaisemaan liittyvät myös pappila ja Sammatin vanha kansakoulu (1868). Sammatin kunnantalo on rakennettu 1908. Kirkonkylän asutus on sijoittunut nauhamaisesti vanhan maantien varteen, joka on kirkonkylän toiminnallinen selkäranka. Kirkonkylän kulttuurimaisemaan liittyvät myös Vanhatalon ja Uusitalon talouskeskukset, jotka vanhimmilta osiltaan ovat 1700-luvun lopusta. Rakennuksia ympäröivillä peltomaisemilla on huomattava merkitys.[20]

Valtakunnallisesti arvokas maisema-alue ja perinnemaisema

Nummenjoen ja Pusulanjoen, pinta-alaltaan 6 300 hehtaarin viljelylaakso on määritelty valtakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi ja perinnemaisemaksi ympäristöministeriön asettaman maisema-aluetyöryhmän mietinnössä. Alueen kulttuuripiirteistä on mm. todettu, että sen kulttuurihistoriallinen kerroksellisuus maanviljelyn varhaisvaiheista nykyaikaan ilmenee siellä hyvin.[21]

Nummenjoen ja Pusulanjoen viljelylaaksomaisema on vaihtelevaa, puoliavointa jokilaakson maatalousmaisemaa, jonka peltomaisemia elävöittävät kumpuilevuus sekä metsä- ja kalliosaarekkeet. Alueen vesistöt lisäävät sen vaihtelevuutta ja esteettisyyttä. Laaksoa rajaavat metsät ja osittain melko jyrkkäpiirteisetkin metsänreunat sekä luoteisosassa sijaitsevat Keräkankareen ja Mykämäen harjumuodostumat (80-90 m mpy). Keräkankare kuuluu valtakunnalliseen harjujensuojeluohjelmaan. Molemmat harjumuodostumat ovat valta- ja maakunnallisesti arvokkaita maisemia. Varttilan kylän takana, Pitkäjärvestä koilliseen sijaitseva Lintukiimanvuori (150 m mpy) on maakunnallisesti arvokas. Sen maisemallisen arvon lisäksi sitä pidetään myös kasvistollisesti arvokkaimpana. Alue kokonaisuudessaan on valtakunnallisesti merkittävä myös melko tyypilliseen länsisuomalaiseen jokilaakson viljelymaisemaan liittyvien monipuolisten vesistö- ja metsäbiotooppien sekä joidenkin puolikulttuuribiotyyppien (karjanhoidon laidunmaiden) johdosta. Alueen kulttuurimaisema täydentää hyvin luonnon-ympäristöä.[22]

Sammatin pohjoisosan maisemaa karakterisoivat monimuotoisuus ja vaihtuvuus, johon topografia, peltojen, metsien ja järvien vuorovaikutus vaikuttavat. Etelässä maisema on avoimempaa maatilojen ja peltojen viljelymaisemaa. Pohjoisosien kallioiset ja mäkiset maisemat johtuvat lukuisista kallioperän murrosjaksoista. Maisema-alueeseen keskeisesti kuuluva Kirmusjärvi sijaitsee 53 m mpy. Laaksojen viljelysmaat on raivattu niihin kertyneisiin vahvoihin savikoihin. Myös järvien ympäristöjen rantasaviot on otettu maanviljelyskäyttöön. Kirmusjärven saarissa on merkkejä puolikulttuuribiotoopeista.[23] Kirmusjärven ympäristö kuuluu, sen länsiosaa lukuun ottamatta, inventoituihin alueisiin.

---

[19] Tahvanainen 1990, s. 27.
[20] Rakennettu kulttuuriympäristö 1993, s. 66; Tahvanainen 1990, s. 33.
[21] Ympäristöministeriö 1993 (I), s. 65; Ympäristöministeriö 1993 (II), s. 13-14.
[22] Tahvanainen 1990, s. 25-27; Ympäristöministeriö 1993 (II), s. 13.
[23] Tahvanainen 1990, s. 33-34.

NUMMEN KIRKONKYLÄ - KOHTEET

Pitkäjärven itäpuolelle syntynyt Nummen kirkonkylä sijoittuu kahdelle, Nummenjoen toisistaan erottamalle kylämäelle. Pitkäjärvi on myös ollut liikenteellisesti merkittävä liikenneväylä. Nummen kirkonkylän ja sen pohjoispäässä olevan Järvenpään kylän välillä oli vilkas höyrylaivaliikenne 1900-luvun alkuun saakka.[93]

Kirkonkylän itäpuolelta avautuu laaja, avoin viljelymaisema. Tässä inventoinnissa tarkasteltu alue sijoittuu pohjoiselle kylämäelle. Tämä osa myös luetaan varsinaiseksi kirkonkyläksi. Sinne ovat sijoittuneet hallinnolliset rakennukset, kirkko, pappila sekä uusi ja vanha hautausmaa, vanhempi asuinrakentaminen, varhainen sairaanhoito ja vapaa-ajan toiminta.

Vanhimpiin säilyneisiin kunnallisiin rakennuksiin lukeutuvat viljamakasiinit, entinen pitäjän tupa, kunnanlääkärin ja nimismiehen talot sekä kulkutautisairaala. Muita säilyneitä vanhempia julkisia rakennuksia ovat työväentalo sekä entinen apteekki ja 1950-luvulla rakennetut pappila ja terveystalo. Säilyneet rakennukset konkretisoivat kirkonkylien 1800-luvun lopulla alkanutta kehityskulkua, jolloin pitäjiin perustettiin kunnanlääkärin ja nimismiehen virkoja ja apteekkarin oikeuksia myönnettiin myös maaseudulle. Ammattikuntien edustajien rakennukset pystytettiin usein maisemallisesti parhaille paikoille ja niiden suunnittelijoina käytettiin usein arkkitehteja. Näin myös rakentamisen uudet tyylit ja virtaukset levisivät maaseudulle, jossa muutoin pitäydyttiin talonpoikaisessa rakentamistavassa.[94] Nummen kirkonkylän ajallisesti eri ikäiset julkiset rakennukset antavat, paitsi että ne konkretisoivat pitäjän julkisen sektorin kehityskulkua, myös kuvan eri aikoina vallinneista arkkitehtonisista suuntauksista.

Vanhemmasta asuinrakennuskannasta on säilynyt muistumana muutama mäkitupa tai torppa sekä 1920-1930 –luvuille palautuvia huviloita ja asuinrakennuksia. Joen pohjoispuolelle (inventoidun alueen ulkopuolelle) kehittyi pienimuotoista kaupallista ja teollista toimintaa etenkin 1910- ja 1920-luvulla; mm. säästöpankki, osuuskauppa ja suurimpiin teollisiin laitoksiin lukeutuva puusepänverstas.[95] Kirkonkylässä on säilynyt museoitu Ylhäisen tila ja toiminnassa oleva Lukkarin tila. Jälkimmäinen ei kuulu inventoitavaan alueeseen.

1. Ylhäisten tila (5:20)
Tila sijaitsee vanhan hautausmaan eteläpuolella, tienristeyksessä. Ylhäinen oli seurakunnan lukkarin virkatalona 1771-1969. Päärakennuksen valmistumisajankohdaksi ilmoitetaan 1772. Ylhäisten ensimmäisenä haltijana ja rakennuttajana oli Johan Ilmonius.

Komean kaksikerroksisen päärakennuksen kuusiruutuiset ikkunat vaikuttavat alkuperäisiltä. Toisen kerroksen ikkunat ovat hieman korkeammat. Talossa on umpikuisti. Pihapiirissä on talli-/liiterirakennus, hirsinen sauna sekä aitta ja maakellari. Nummentien itäpuolella on suurikokoinen, hirsinen aitta/riihi sekä pienempi liiteri-/tallirakennus. Ne ovat ilmeisesti kuuluneet Ylhäiselle.

Kirkonkylän rakennetun ympäristön muotoutumiseen ovat vaikuttaneet kylien tilakeskukset.[96] Kotiseutumuseona toimiva Ylhäinen on alkuperäisellään säilynyt, toinen Nummenkylän jäljellä olevista tilakeskuksista. Sen päärakennus on kirkonkylän vanhin asuinrakennus.

---

[93] Ympäristöministeriö 1993 (II), s. 13.
[94] Knapas & Lounatvuori, 2001, s. 58
[95] Kts, esim. Härö 1989, s. 8-9; Jussila 1977, s. 341-344.
[96] Härö 1989, s. 5-6.

Kuva 91. Ylhäisten päärakennus luoteesta. Henrik Wager 2003.

2. Lainajyvästöt

Pitäjänhallinnon tärkeimmäksi taloudelliseksi tehtäväksi 1700-luvulla tuli pitäjänmakasiinin rakentaminen ja ylläpitäminen. Aloite niiden perustamiseen tuli kruunulta, mutta rakentaminen ja hoito oli pitäjäkokouksen vastuulla. Vanhempi lainajyvästö (pohjoisempi) valmistui 1750-luvun alussa. Se rakennettiin tyypilliselle paikalle vanhan kappelikirkon ja (vanhan) hautausmaan viereen. Se oli Porvoon jälkeen varastoltaan suurin pitäjänmakasiini Uudenmaan ja Hämeen läänissä. Lähes kiinni vanhaan lainajyvästöön rakennettiin uusi makasiini 1850-luvulla.[97]

Vanhempi makasiini on pystytetty luonnonkiviperustukselle, varsinaista makasiinia kapeamman hirsikehikon päälle. Uudemman makasiinin kuistissa, ovessa ja voimakkaissa räystäslinjoissa on empireen palautuvaa ilmettä. Uudemmassa makasiinissa on lisäksi komea, luonnonkivestä ladottu porras. Makasiinit sijaitsevat lähes kiinni vanhassa hautausmaassa.

Kuva 92. Lainajyvästöt lounaasta. Etummaisena uudempi, 1800-luvun puolivälissä rakennettu viljamakasiini. Henri Wager 2003.

[97] Jussila 1977, s. 152, 154; Härö 1989, s. 6.

3. Vanha hautausmaa (srk)
Nummen kylään perustettiin ilmeisesti jo 1500-luvulla pyhättö. Se rakennettiin mahdollisesti vanhan hautausmaan paikkeille. Puinen kappelikirkko rakennettiin paikalle 1630-luvun lopussa. 1700-luvun lopussa se oli pahoin rapistunut, minkä vuoksi seurakunta päätti rakentaa uuden kirkon. Hautausmaalla oleva luonnonkivestä muurattu, pyramidikattoinen entinen ruumishuone on mahdollisesti ollut vanhan kappelin sakasti. Pienehköä hautausmaata ympäröi kylmämuurattu kivimuuri. [98]

4. Asuinrakennus (1:20?)
Puolitoistakerroksinen talo on rakennettu 1920-1930 –lukujen vaihteessa. Kuusi- ja yhdeksänruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Pihapiirissä on hirsi-/lautarakenteinen liiteri- ja saunarakennus, jossa on myös sementtitiilinen talli.

5. Pappila (srk)
Suurehko, kaksikerroksinen, rapattu pappila rakennettiin 1953 rakennustoimisto Heikki Siikosen laatimien suunnitelmien mukaan. Niukkaa ja asiallista arkkitehtuuria noudattavassa rakennuksessa on 1950-luvun arkkitehtuurille tyypillisiä detaljeja, kuten liuskekiven käyttö sisäänkäynnin portaissa sekä osittain seinäpinnoissa. [99] Kirkkoherranvirastona oleva pappila sijaitsee maisemallisesti näkyvällä paikalla kirkonmäellä. Pappilalta avautuu näkymä Pitkäjärvelle.

Kuva 93. Pappila kaakosta. Henrik Wager 2003.

6. Rintamamiestalo (10:0)
Pappilan mäelle, seurakunnan maille rakennettiin viisi rintamamiestaloa 1940-luvun lopun ja 1950-luvun puolivälin aikana. Tämä rakennus eroaa muutoin tyyppipiirustusten mukaan tai niitä mukaillen rakennetuista taloista siinä, että se on kaksikerroksinen. Vuonna 1952 valmistuneeseen rakennukseen on rakennettu myöhemmin satulakattoinen kuisti, joka suurehkon kokonsa vuoksi on hieman vieras rakennukselle.

7-10. Rintamamiestalot (11:1, 11:2, 11:3, 11:4)
Puolitoistakerroksiset, satulakattoiset rakennukset sijaitsevat kauniilla paikalla Pitkäjärven rannalle antavalla loivalla rinteellä. Maisemaa hallitsee pappila mäen laelta. Kapeilla ja pienehköillä tonteilla olevien taloihin kuuluu pieni peltotilkku.

Uusi hautausmaa sijaitsee rakennusten itäpuolisen rinteen laella.

---

[98] Jussila 1977, s. 140-141; Härö 1989, s. 5.
[99] Työpiirustukset ja työselitykset ovat seurakunnan hallussa, kirkkoherranviraston arkistossa.

11. Entinen terveystalo ja neuvola (1:104)
Kirkon itäpuolella sijaitseva, rapattu, osittain yksi- ja kaksikerroksinen terveystalo valmistui 1950. Se rakennettiin Mannerheimin lastensuojeluliitolta tilattujen tyyppipiirustusten (Linnasalmi TT 2) mukaan. Piirustuksia sai tilata 6 000 mk:n hintaan. Työpiirustukset laati arkkitehtitoimisto Linnasalmi 1947 ja päätös rakentamisesta tehtiin 1948. Yksikerroksiseen siipeen sijoitettiin neuvola ja kaksikerroksiseen osaan asunnot terveydenhoitajalle, kätilölle ja kodinhoitajalle. Talossa oli myös tilapäinen asunto esim. vahtimestarille tai vierailijoille. Kellarikerroksessa oli sauna. Pihalle oli erillinen Uudenmaan läänin maanviljelysseuran 1950 –laatima puutarhasuunnitelma. Nykyisin lähes avointa pihaa kiertää matalaksi leikattu pensasaita. Lähes neljän miljoonan markan kokonaiskustannuksista kunta maksoi lähes 2,5 miljoonaa, Mannerheim-liiton Nummen osasto 1,2 miljoonaa ja Suomen huolto 300 000 markkaa.[100] (Ruotsalaisen kummikunta Landshammarin osuus?)

Seurakunnan omistuksessa oleva niukkaa ja asiallista 1950-luvun arkkitehtuuria edustava terveystalo on ollut tyhjillään kolme vuotta. Alkuperäisellään säilynyt rakennus vaikuttaa hyväkuntoiselta.

Kuva 94. Terveystalo lännestä. Yksikerroksisessa osassa sijaitsi neuvola. Henrik Wager 2003.

12. Kirkko (srk)
Nummen kirkonkylää maamerkin tavoin hallitseva kirkko sijaitsee kylämäen laella, Pitkäjärvelle viettävän rinteen päällä. Päätös uuden kirkon rakentamisesta tehtiin 1803. Piirustukset laadittiin Tukholman yli-intendentin konttorissa 1807, mutta Suomen sodan aiheuttaman viivästyksen vuoksi kirkko valmistui 1822.

Harmaakivestä muuratussa, tasavartisessa ristikirkossa on uusklassistisia piirteitä, kuten sakaroiden päätykolmiot ja pyörökaariset ikkunat. Kirkolla ei ole erillistä tapulia, vaan lanterniinipäätteinen kellotorni on sijoitettu alttarisiiven päälle. Kirkkoa ympäröivää uutta hautausmaata reunustaa kiviaita. Pitäjien kirkoille tyypilliset kirkkotallit purettiin kirkon eteläpuolelta 1940-luvun alussa hautausmaan laajennuksen tieltä. Samanaikaisesti purettiin myös kirkkovartijan talo.

Kirkko on korjattu Museoviraston ohjauksessa 1989. Aiemmat korjaukset ovat vuosilta 1885-1887, 1922, 1958 ja 1972.[101]

---

[100] Nummi. Rak.ltk. Terveystalon työpiirustukset; puutarhasuunnitelma.
[101] Härö 1989, s. 6; Jussila 1977, s. 141; Hiidensalo 2000, s. 9.

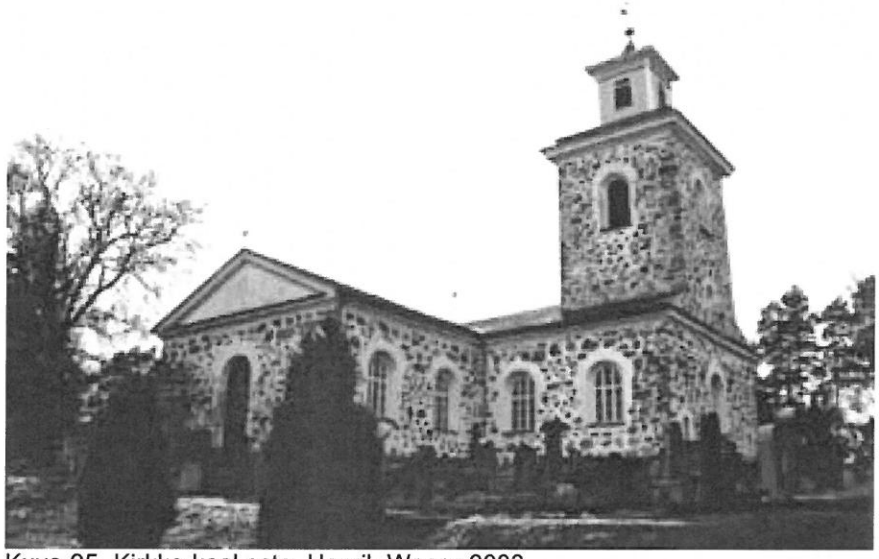

Kuva 95. Kirkko kaakosta. Henrik Wager 2003.

13. Entinen pitäjäntupa (1:103)
Nykyisin kansalaisopiston käytössä oleva rakennus siirrettiin nykyiselle paikalleen kirkon pohjoispuolelle 1896, jolloin vuonna 1847 valmistunutta rakennusta korotettiin ja pidennettiin. Syynä tähän oli laajentuneen kunnanhallituksen tarve entistä parempiin toimitiloihin. Rakennukseen tehtiin myös tilat kätilölle. Rakennusta on sittemmin uusittu. Osa T-ikkunoista on uusittu ja osa lienee 1800-luvun lopusta.[102]

Kuva 96. Entinen pitäjäntupa etelästä. Henrik Wager 2003.

14. Entinen apteekki (1:102)
Nykyisin nuorisotilana toimiva rakennus sijaitsee entisen pitäjäntuvan länsipuolella. Kunnan apteekki perustettiin 1920-luvun lopussa. Rakennus on pystytetty 1920-1930 –lukujen vaihteessa. Rakennusvolyymiltään se on kolmiosainen. Syynä tähän on keskiosan korottaminen kaksiosaiseksi, päätyjen jäädessä yksikerroksisiksi. Toisen kerroksen ikkunat on uusittu kaksiruutuisina, mutta ensimmäisen kerroksen ristipuitteiset ikkunat ovat alkuperäiset.

[102] Härö 1989, s. 7; Jussila 1977, s. 246.

Pohjoisjulkisivussa ollut portaikko on purettu, mutta umpikuisti, jossa on suorakaiteenmuotoiset, mosaiikkimaiset ikkunat, on jäljellä. Kuistin päällä on parveke.[103]

Kuva 97. Entinen apteekki kaakosta. Henrik Wager 2003.

15. Kesätupa, entinen kesähuvila (7:0)
Helsinkiläisen apteekkari Virtasen 1930 rakennuttama kaksikerroksinen, mansardikattoinen suurehko huvila sijaitsee Pitkäjärvestä nousevan jyrkän rinteen laella. Osa rakennuksen perustuksista on kuulunut paikalla aiemmin olleeseen, muistitiedon mukaan 1910-rakennettuun taloon, joka tuhoutui tulipalossa. Pihapiirissä on sauna- ja navettarakennus, jossa asui 1940-luvulla siirtolaisia. Järven puoleisella pitkäjulkisivulla on altaanikuisti. Rakennuksen kahdeksan- ja kuusiruutuiset ikkunat on uusittu vanhan mallisina. Rakennus on peruskorjattu 1960-1970- ja 1980-luvulla. Viimeisen peruskorjauksen yhteydessä rakennusta on laajennettu pohjoisessa ja mm. lämpöeristys ja ulkovuoraus on uusittu.[104]

Kuva 98. Kesätupa etelästä. Henrik Wager 2003.

16. Omakotitalo (9:0)
Nummen rovasti Mäkinen rakennutti puolitoistakerroksisen omakotitalon itselleen vanhuuden asunnoksi 1950-luvun alussa. Hyväkuntoinen talo on tilapäiskäytössä. Rakennuksessa on

---

[103] Jussila 1977, s. 333; Härö 1989, s. 7.
[104] RaHu-rekisteri; suullisia tietoja antanut Jukka Niemelä 24. 11. 2002

1950-luvun omakotitaloille tyypillisiä piirteitä, kuten suorakaiteen muotoinen pohja, peiterimavuoraus, satulakatto, pieni frontoni sekä pelkistettyä julkisivua jäsentävät yksi- ja kaksiruutuiset ikkunat.

17. Entinen kunnanlääkärin talo (1:101)
Kuntaan perustettiin kunnanlääkärin virka 1921. Kaksikerroksisen, aumakattoisen klassistisia piirteitä sisältävän rakennuksen suunnitteli 1922 rakennusmestari Heikki Siikonen, jonka toimiston suunnitelmien mukaan myös pappila rakennettiin 30 vuotta myöhemmin. Siikonen vastasi myös Tavolan kansakoulun laajennuksen suunnitelmista. Lisäksi Siikonen oli tunnettu maaseudun rakennusten rakennusoppaiden kirjoittaja 1920-luvulla. Vastaanottotilat sijoitettiin ensimmäiseen kerrokseen.

Rakennuksen itäjulkisivulla on kaksi lasikuistein varustettua sisäänkäyntiä ja länsipuolella altaanikuisti, jonka päällä oleva parveke on lasitettu myöhemmin. Ensimmäisessä kerroksessa on T-ikkunat, jotka piirustusten mukaan oli tarkoitus toteuttaa kuusiruutuisina ja toisessa kerroksessa pienemmät neliruutuiset ikkunat. Ikkunat ovat alkuperäiset. Ullakon pienet frontonimaiset ikkuna-avaukset katossa on ummistettu. Pihapiirissä on samanikäinen talousrakennus.[105]

Kuva 99. Entinen kunnanlääkärin talo idästä. Henrik Wager 2003.

18. Entinen nimismiehen talo (1:6)
Todennäköisesti 1800-1900-lukujen vaihteesta olevaa rakennusta on laajennettu rankarakenteisena pohjoiseen 1920-luvulla. Ensimmäisen kerroksen T-ikkunat ovat alkuperäiset, mutta toisen kerroksen 12-ruutuinen ikkuna on laajennusten aikainen. Itäjulkisivussa on kaunis lasikuisti. Pohjoispäädyssä oleva betonista valettu kuisti on rakennettu myöhemmin. Pihapiirissä oleva talli- ja saunarakennus lienee samanikäinen päärakennuksen kanssa.

Sekä entinen kunnanlääkärin että nimismiehen talo ovat asuinkäytössä. Ulkoasultaan ne ovat säilyttäneet hyvin alkuperäisen asunsa.

[105] Jussila 1977, s. 333; Härö 1989, s. 7.

Kuva 100. Entinen nimismiehen talo pohjoisesta. Henrik Wager 2003.

19. Tyynelä (1:8)
Nimismiehen talon itäpuolella, korkeahkon mäen laella sijaitseva kaksikerroksinen rakennus on rakennettu rakennus- ja huonerekisterin mukaan 1904. Se rakennettiin muistitiedon mukaan Leppäkorvessa sijainneen Linnun tilan syytinkirakennukseksi. Lohkokiviperustuksella olevan, pystyponttivuoratun rakennuksen T-ikkunat ovat alkuperäisellään. Asuinrakennuksena oleva talo on säilyttänyt hyvin 1900-luvun alun ulkoasunsa. Pihapiirissä oleva liiteri- ja tallirakennus lienee samanikäinen.[106]

Kuva 101. Tyynelä idästä. Henrik Wager 2003.

20. Päivärinne (1:10)
Tyynelän eteläpuolella oleva kaksikerroksinen, suurehko, mansardikattoinen talo on rakennettu 1920-luvulla. Huvilamainen rakennus on tilapäiskäytössä. Se on ulkoasultaan alkuperäisellään. Lohkokiviperustuksella olevan talon neljä- ja kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Pohjoisjulkisivun frontonista avautuu parveke. Pihapiirissä on kaksi hirsi- ja lautarakenteista ulkorakennusta.

---

[106] Suullisia tietoja antanut Rauno Elomaa 02. 12. 2003

Kuva 102. Päivärinne lännestä. Henrik Wager 2003.

21. Entinen työväentalo, seuratalo (1:33)
Tyynelän itäpuolella sijaitseva työväentalo (nyk. seuratalo) on rakennettu 1907, kaksi vuotta Nummen ensimmäisen työväenyhdistyksen perustamisen jälkeen. Lohkokivi-perustuksella olevan suurikokoisen, arkkitehtonisesti pelkistetyn rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäisellään. Kuistia on laajennettu länteen ja sen alkuperäiset 16-ruutuiset ikkunat on vaihdettu kuusiruutuisiin ja frontonit on purettu.[107]

Työväentalon luoteispuolella on tiilinen, rapattu, pohjakaavaltaan ympyrän muotoinen vesiasema.

Kuva 103. Työväentalo etelästä. Henrik Wager 2003.

22. Entinen kulkutautisairaala (1:141)
Puolitoistakerroksinen rakennus on rakennettu vuonna 1900. Luonnonkiviperustuksella olevan talon ulkoasu on muuttunut peruskorjausten ja laajennusten vuoksi alkuperäisestä. Alkuperäisellään olevaan peiterimavuorattuun runkoon on rakennettu kiinni elintasosiipi ja myös ikkunat on vaihdettu yksiruutuisiksi.

---

[107] RaHu-rekisteri; Jussila 1977, s. 357.

23. Entinen valokuva-ateljee (1:38)
Puolitoistakerroksinen tyyppitalomainen omakotitalo on rakennettu 1949. Rakennuksessa toimi 1950-luvulla valokuva-ateljee, mistä muistumana on itäpäädyn suurikokoinen ateljee-ikkuna. Ateljee toimi ensimmäisessä kerroksessa ja asuintilat oli sijoitettu toiseen kerrokseen.

24. Asuinrakennus (1:25)
Puolitoistakerroksinen, 1926 rakennettu omakotitalo sijaitsee Karhunpellon uudelle omakoti- ja rivitaloasuinalueelle johtavan tien risteyksessä. Talon ulkoasu on alkuperäisellään. T-ikkunoiden yläosa on kolmiruutuinen. Yhdessä rakennusten 25 ja 26 kanssa se muodostaa kirkonkylän vanhemman asuinrakentamisen rajan pohjoisessa. Talon pihapiirissä on samanikäinen pieni sauna- ja liiterirakennus. Rakennukset ovat hyväkuntoiset ja asuinkäytössä.

Rakennuksen länsipuolella on 1970-luvulla rakennettu omakotitalo (1:64) ja 1980-90 –luvulla rakennettu rivitalo (1:63).

Kuva 104. Nummen kirkonkylän vanhempaan rakennuskantaan kuuluva asuinrakennus. Idästä. Henrik Wager 2003.

25. Entinen mäkitupa (1:27)
Ulkoasultaan alkuperäisellään oleva entinen mäkitupa on rakennettu 1920-luvulla. Vapaa-ajanasuntona oleva puolitoistakerroksinen rakennus on hyvässä kunnossa. Luonnonkivi-perustuksella olevan yksikerroksisen talon kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset.

Kuva 105. Nummen kirkonkylässä oleva entinen mäkitupa lounaasta. Henrik Wager 2003.

26. Entinen mäkitupa (1:18)
Luonnonkiviperustukselle pystytetty, todennäköisesti entinen mäkitupa on rakennettu 1920-luvulla, mutta sen ulkoasu on muuttunut myöhempien laajennusten ja peruskorjausten vuoksi. Pihapiirissä on kaksi uudempaa ulkorakennusta sekä 1940-1950 –luvulla rakennettu sauna.

Karhunpellon pohjoispäässä on 1956 rakennettu, pienen tilakeskuksen puolitoistakerroksinen päärakennus. Sitä on laajennettu myöhemmin. Laajennusta lukuun ottamatta rakennuksen muut detaljit, kuten ikkunat ovat alkuperäisellään. Pihapiirissä on huonokuntoinen lautarakenteinen talli/liiteri. Koillispuolella avautuu pieni peltoalue. Rakennus ei kuulu inventoitavaan alueeseen.

27. Asuinrakennus (2:103)
Luonnonkiviperustuksella oleva puolitoistakerroksinen rakennus on rakennettu vuonna 1900, mutta sitä lienee uusittu myöhemmin Kuisti on sijoitettu poikkipäätyyn, jossa on myös parveke. Hyväkuntoinen talo on asuinkäytössä.

Kuva 106. Suurehko asuinrakennus 1900-luvun alusta. Henrik Wager 2003.

28. Sauna (2:103)
Pieni, kapearunkoinen, lohkokiviperustuksella oleva rakennus kuuluu edelliseen (kohde 27) taloon. Se vaikuttaa rakennetun 1900-luvun alussa. Hyväkuntoisen, yksikerroksisen rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Pihapiirissä on nurkkakiville pystytetty liiteri-/tallirakennus.

29. Entinen mäkitupa (2:12)
Metsän siimeksessä sijaitseva lohkokiviperustuksella oleva pieni, yksikerroksinen talo on rakennettu 1910-1920 –luvulla. Tyhjillään oleva rakennus on tyydyttävässä kunnossa. Pihapiirissä ei ole ulkorakennuksia eikä niiden perustuksia.

30. Entinen mäkitupa (2:110)
Kirkko- ja Nummentien risteyksessä sijaitseva pieni, yksikerroksinen rakennus on rakennettu 1910-1920 –luvulla. Luonnonkiviperustuksella oleva talo on vapaa-ajanasuntona. Tienristeyksessä olevan rakennuksen eteläpuolella on pieni peltoaukea. Kirkonkylää ympäröivät laajat, kumpuilevat peltoaukeat aukeavat rakennuksen itäpuolella. Maantien vieressä on hirsinen talli/lato. Mäkitupaan ei liity talousrakennuksia.

31. Lähtelä (2:24)
Sekä Lähtelä että sitä seuraavat 1920-1950 luvulla rakennetut omakotitalot (32-34) sijoittuvat Nummentien pohjoispuoleisen jyrkähkön rinteen töyräälle. Rakennuksilta avautuu laaja, kirkonkylää reunustava peltomaisema. Lähes samassa linjassa olevat rakennukset muodostavat yhtenäisen 1920-1950-luvuilla rakennetun maisemakuvallisen elementin Nummentien pohjoispuolelle.

Puolitoistakerroksinen rakennus on rakennus- ja huonerekisteritietojen mukaan rakennettu 1920. Rakennuksen julkisivu ja ikkunat viittaavat tosin 1940-lukuun. Taloa peruskorjataan.

Kuva 107. Lähtelä lounaasta. Henrik Wager 2003.

32. Välipala (2:67)
1950-luvun alussa rakennettua puolitoistakerroksellista rakennusta on laajennettu 1990-luvun puolivälissä. Rakennuksen pohjakerroksessa toimi vähittäistavarakauppa 1960-luvulle asti. Talon kaksiosaiset ikkunat ovat alkuperäiset.

33. Asuinrakennus (2:60)
1950-luvun alussa rakennetun, puolitoistakerroksisen julkisivu on vuorattu betonilevyillä.

34. Asuinrakennus (2:11)
Suurehko, kaksikerroksinen, mansardikattoinen rakennus on rakennettu vuonna 1920. Taloa on laajennettu myöhemmin. Pihapiirissä on ulkorakennus, jossa on autotalli, sauna ja liiteri.

35. Alhainen(1:143)
Suurehkolla tontilla sijaitseva puolitoistakerroksinen, lohkokiviperustukselle (osittain betoni) pystytetty talo on rakennettu 1900-luvun alussa. Rakennuksessa on tehty muutostöitä 1930-luvun puolivälissä. Nykyinen ulkoasu, kuten vuoraus ja alkuperäisen mukaisina uusitut T-ikkunat on vuodelta 1975, jolloin rakennus peruskorjattiin. Rakennuksessa toimi kirjakauppa 1930-luvun puoliväliin saakka. Hieman sivummalla päärakennuksesta, Nummentien risteyksessä on 1930-luvun puolivälissä rakennettu tiilinen autotalli ja konesuoja, johon kuulunut navettaosa on purettu 1950-1960 -luvun vaihteessa. Tallin toisessa kerroksessa on pieni asunto. Pihapiirissä on myös liiterirakennus.[108]

36. Seppä (rek.no?)
Kauniilla paikalla, Pitkäjärven pohjukassa sijaitseva yksikerroksinen, 1920-1930 lukujen vaihteessa rakennettu talo on alun perin ollut kunnan omistaman Siipoon tilan työntekijöiden asuinrakennus. Rakennuksessa oli kaksi asuntoa, joiden sisäänkäynnit on sijoitettu talon päätyihin. Betoniperustukselle pystytetyn rakennuksen yhdeksänruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Pihapiirissä olevassa talousrakennuksessa on pieni sementtitiilinen keskiosa, joka on ollut tarkoitettu eläinten pitoon (lantaruuma on jäljellä). Talousrakennus on muuten lautarakenteinen. Hyväkuntoinen rakennus on asuinkäytössä.

Kuva 108. Seppä idästä. Henrik Wager 2003.

[108] Suullisia tietoja antanut Arto Tamminen 24. 11. 2003

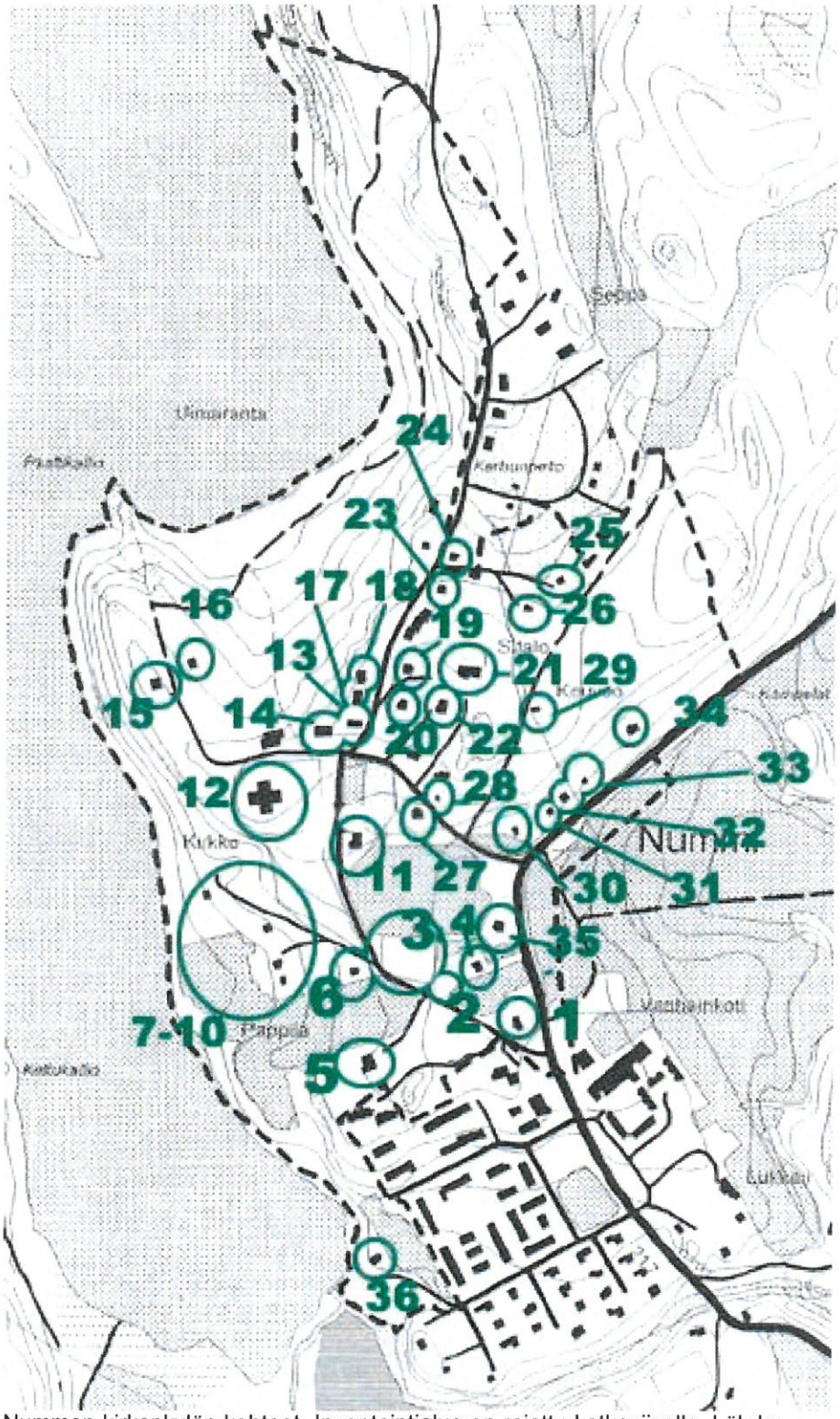

Nummen kirkonkylän kohteet. Inventointialue on rajattu katkoviivalla. Lähde: Nummi-Pusulan kunta. Tekninen osasto 2003.

Yhteenveto – Sammatin, Nummi-Pusulan ja Nummen kirkonkylän kulttuuri- ja rakennushistoriallinen luonnehdinta

Sammatin ja Nummi-Pusulan luonnonmaisema palautuu viimeisen jääkauden jälkeisiin Itämeren vaiheisiin. Tämä ilmentyy mm. harjumuodostumissa. Itämeren eri vaiheet, etenkin 9 500 – 8 500 vuotta sitten ollut Ancylusjärven vaihe on pitäjien maiseman kannalta merkittävin. Viljellyssä maisemassa tämä näkyy siten, että Ancylusjärven aikainen muinaisranta kulkee lähes poikkeuksetta nykyisten peltojen ja metsän rajassa.[109]

Pitäjien vuosisatojen kuluessa syntyneissä kulttuurimaisemissa ilmenee kulttuurihistoriallinen kerroksellisuus maanviljelyn varhaisvaiheista nykyaikaan. Ne on määritelty valtakunnallisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi ja perinnemaisemiksi. Nummenjoen-Pusulanjoen viljelymaisema sekä Nummen ja Sammatin kirkonkylät on määritelty myös valtakunnallisesti merkittäviksi kulttuuriympäristöiksi.

Laajempien ihmisen vaikutuksesta syntyneiden kulttuuriympäristökokonaisuuksien lisäksi pitäjissä on **yksittäisiä, pitäjien vanhempaan historiaan nivoutuvia rakennuksia**. Näistä erityisesti mäkituvat ja muonamiesten talot sekä torpat ovat muistumia vaatimattomasta ja niukasta elämästä maaseudulla 1800- ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Tunnetuin näistä rakennuksista on 1800-luvun alkuun palautuva Paikkarin torppa Sammatin Haarjärven kylässä. Haarjärvellä, vanhan kylätien varrella sijaitseva Lindénin tupa talousrakennuksineen edustaa puolestaan 1920-luvun pienimuotoista, omavaraisuuteen perustunutta elämistä. Katavan entisessä torpassa Lehmustossa ilmentyy 1900-luvun alun torpan kehitys 1930-1940-luvun vaihteen pientilaksi. Nummi-Pusulan puolella näitä vaatimattomaan elämään kuuluneita kohteita ovat mm. Saukkola-Sammatti maantien varrella olevat mäkituvat Tavolassa sekä Mäntsälän kartanon ja Kosken kantatilan muonamiesten talot (s. 11, 18, 23, 55, 95, 96). Saukkola-Sammatti maantien varrella on myös kaksi 1800-1900 –lukujen vaihteeseen palautuvaa pientilaa; Santala ja Metsola. Etenkin jälkimmäisen alkuperäisellään olevat pää- ja talousrakennukset ilmentävät hyvin 1900-luvun alun tilakeskusta (s. 96-97). Kansanomaista rakennusperinnettä edustavat, sopusuhtaiset ja maisemaan sointuvat hyväkuntoiset rakennukset ovat säilyneet ulkoasultaan pääosin alkuperäisellään.

Lammin tien varrelle ja sen läheisyyteen Haarjärven kylässä on keskittynyt pitäjän rakennus- ja kulttuurihistoriaan nivoutuvaa vanhempaa rakennuskantaa, kuten Miinan mökki, Ilmi Vainion talo, Töyryn tilan päärakennus, Ahosen mökki sekä kauppoina olleet Paikkarin marttatupa ja Varjomäen tupa (s. 12-16). Nummi-Pusulassa, Tavolan kylässä on säilynyt vanhempia, vaatimattomia kaupan rakennuksia, kuten Salmisen ja Alangon maakaupat (kts s. 69, 97). Seuraelämästä ja vanhemmasta kansakoululaitoksesta muistuttavat Tavola-Seuran talo ja Tavolan entinen kansakoulu (s. 61, 70). Toiminnallisesti erityyppiset rakennukset ilmentävät pitäjän asukkaiden arkipäivää 1800-luvun lopusta 1900-luvun alkuvuosikymmenille. Tavolan kansakoulun myötä, pitäjän muutoin kansanomaisen rakennustaide täydentyi ajalleen tyypillisiä arkkitehtonisia tyylipiirteitä omaavalla rakennuksella. Rakennukset ovat säilyneet ulkoasultaan pääosin alkuperäisellään.

Pitäjien 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkuvuosikymmenien arkipäivään kuuluvien rakennusten hoitoon ja vaalimiseen tulisi pyrkiä.

Viime vuosisadan alun huvilakulttuurista on muistumana Tuulentupa Sammatin Myllykylässä ja Päivärinne Yli-Immolan kylässä Nummi-Pusulassa. Edellinen sijaitsee korkealla mäellä Kirmusjärven ääressä ja jälkimmäinen Valkerpyyn järven itärannalla. Varsinaisesti 1950 –luvulla kukoistamaan alkaneesta vapaa-ajanasutuksesta ovat jäljellä Haarjärven kylässä, Iso-Ruokjärven ja Haarjärven rannoilla sijaitsevat huvilat sekä Kirmusjärven ja Kärjenlammen rannalla olevat huvilat Myllykylässä. Myllymäessä on niin ikään vanhempaa vapaa-ajanasutusta. Myös Nummi-Pusulassa on 1950-luvulla rakennettuja huviloita (s. 17, 22, 39, 42,

[109] Keskinen 1998, s. 35; Virkkala 1977, s. 231-232.

44, 66, 73). Rakennukset ovat säilyneet ulkoasultaan pääosin alkuperäisellään. Rakennukset ovat muistuma pitäjien varhaisemmasta huvilakulttuurista ja –arkkitehtuurista ja niiden hoitoon ja vaalimiseen tulisi pyrkiä.

Nummi-Pusulan Tavolan kylässä sijaitseva Kalliola nivoutuu pitäjän muutoin vaatimattomaan teollisuusperinteeseen sikäli, että talossa harjoitettiin ainoana pitäjässä rahtisahausta. Myös pitäjän kulttuurimaisemaan vaikuttaneiden siirtolais- ja rintamamiestalojen puutavara sahattiin pääosin Kalliolassa. 1920-luvun puolivälissä rakennettu saharakennus, 1950-luvun laitteistoineen sekä Kalliolan 1900-luvun alussa rakennettu, näkyvällä paikalla sijaitseva päärakennus ovat säilyneet alkuperäisellään (s. 58-59).

Pitäjissä on myös muita tässä mainitsemattomia, niiden vanhempaan rakennus- ja kulttuurihistoriaan nivoutuvia, sirpaleisesti sijaitsevia yksittäisiä kohteita, joiden hoitoon ja vaalimiseen tulisi pyrkiä.

Kulttuurimaisemallisia selkeästi hahmotettavia, laajoja, keskiaikaisten kylien ympärille muotoutuneita viljelymaisemia vanhoine tilakeskuksineen inventointialueella on Sammatissa Haarjärven ja Myllykylän kylissä sekä Nummi-Pusulassa Tavolan, Oittilan ja Vivolan, Yli-Immolan ja Raadin kylissä. Kylien kantatalot palautuvat 1400-1500 –luvuille.

Kulttuurimaiseman vuosisatojen aikana tapahtuneeseen muotoutumiseen sekä viljelyn ja laiduntamisen että rakentamisen kautta ovat vanhojen kantatilojen lisäksi vaikuttaneet jälleenrakennuskauden rintamamies- ja siirtolaistilat, joiden maat otettiin usein paitsi kuntien maista myös kantatiloista. Uuden ja vanhan maanviljelys- ja rakentamisperinteen kohtaaminen ja toisiinsa nivoutuminen ilmentyy mm. Heimolan ja Raadin kylissä Nummi-Pusulassa sekä Myllykylän eteläosassa.

Sammatin Haarjärven kylässä Nikun, Paikkarin, Kokin ja Katavan talojen ympärille 1400-luvun lopusta alkaen muotoutunut kulttuurimaisema on eheänä säilynyt ja maisemallisesti kaunis kokonaisuus. Alueen historiallista syvyyttä lisäävät hyvin säilyneet vanhat kylätiet. Kantatilojen eri-ikäiset päärakennukset ilmentävät eri aikakausina olleita rakennusihanteita. Tilakeskukset siirrettiin, Paikkaria lukuun ottamatta, 1800-luvun puolivälissä nykyisille paikoilleen. Tämä havainnollistaa iso- ja uusjaon vaikutusta maaseudun kulttuurimaiseman ilmeeseen (s. 11, 19-21).[110] Tätä kokonaisuutta tulisi vaalia ja hoitaa muistumana Haarjärven, 1400-luvun lopussa alkaneesta maanviljelyyn ja karjanhoitoon perustuneesta rakentumisesta ja kulttuurimaiseman muotoutumisesta.

Haarjärven kylän itäosassa sijaitsevat Tuokkolan, Palkkisillan ja Uusipellon pientilat sijaitsevat maisemallisesti vaikuttavan, syvän peltolaakson reunatöyräillä. Maastoltaan kumpuilevassa ja terävään metsäreunaan rajautuvassa peltolaaksossa erottuu selkeästi pitäjän maisemalle tyypillinen jääkauden jälkeiseen Itämeren vaiheisiin liittyvä Anculysjärven vaihe, joka on tullut esille ihmisen raivaamassa peltolaaksossa. Laakson ympäriltä kohoavilla rinteillä sijaitsevat pientilat ovat konkreettisia muistumia tästä. 1920-, 1930- ja 1940-luvulta olevat pää- ja talousrakennukset ovat säilyttäneen ulkoasunsa hyvin. Palkkisillan pihapiirissä oleva vanhempi asuinrakennus saattaa olla tilan/torpan vanhempi päärakennus (s. 26-27). Maisemallisesti komeaa kokonaisuutta tulisi vaalia ja hoitaa. 1920- ja 1930 –lukuun palautuvien, paikkakunnalla harvinaiseksi käyvien tilakeskusten hoitoa ja säilymistä ei tulisi myöskään unohtaa.

Sammatin Myllykylässä, Kirmusjärven eteläosan viljelymaisema on muotoutunut vanhojen kantatilojen, Ylitalon, Naatun, Iso-Pousun ja Arveen vaikutuksesta 1400-luvun lopulta lähtien. Vuosina 1848-1850 hajonneesta, keskiaikaisesta ryhmäkylästä muistuttaa tuolloin siirretty Ylitalon tilakeskus viljelysmaineen, Ylimylly sekä Naatua ja Iso-Pousua ympäröivät peltovainiot.

---

[110] Tämä vaikutus on havaittavissa kaikissa tässä inventoinnissa mukana olevissa keskiaikaan palautuvissa ryhmäkylissä.

Ylitalon päärakennus sekä komea tiilinavetta ilmentävät hyvin vauraan tilan 1800-luvun puolivälin rakentamista. Lohjantien pohjoispuolella sijaitsevien 1930-luvulla ja jälleenrakennuskaudella rakennettujen tilakeskusten (tyyppi)rakennukset, viljely- ja laidunmaisemineen muodostavat maisemallisesti eheän ja vaikuttavan keskittymän. Historiallista kerroksellisuutta ja ajallista syvyyttä omaavan rakennetun ympäristön hoitamiseen ja vaalimiseen tulisi pyrkiä.

Kansakoululaitoksen kehitykseen nivoutuu alkuperäisellään säilynyt Myllykylän entinen kansakoulu.1920-luvun klassismiin lukeutuva rakennus toi Tavolan kansakoulun tavoin vanhaan kyläkeskukseen kansanomaisesta rakentamisesta poikkeavan, aikakauden arkkitehtuurille tyypillisiä piirteitä omaavan rakennuksen. Kansanomaisesta rakennustaiteesta muistuttavat Ylitalon komeiden rakennusten lisäksi 1900-1910 –lukuun palautuvat asuinrakennukset koulun eteläpuolella sekä sen vieressä sijaitseva 1890-luvulla rakennettu Arveen muorintalo. 1900-luvun alun maakaupasta on muistumana Vares-kantolan entinen kauppa. Myllyjoen kahdessa koskessa olleista vesimyllyistä toinen on hävinnyt, mutta Ylimylly on säilynyt muistumana viljelytalouden raaka-aineen jalostukseen liittyneistä rakennuksista. (s. 29-36). Kyläkeskuksen historiaan oleellisesti liittyvää, vanhempaa ja rakennustaiteellisesti eri piirteitä sisältävää sekä toiminnallisesti erilaista rakennuskantaa tulisi hoitaa ja vaalia.

Sammatin Leikkilässä, Kirmusjärven pohjoisosassa Myllypakan tilakeskus rakennuksineen ja viljelyksineen muodostaa oman pienemmän kulttuurimaisemallisen osan. Rakennushistoriallisesti alueen kerroksellisuutta täydentävät Myllypakan lähettyvillä oleva 1910-1920 – luvuilla rakennetut Rauhalan entinen torppa ja Varjolan tilan päärakennus (s. 46-47).

Nummi-Pusulassa laajan ja yhtenäisen kulttuurimaisemakokonaisuuden muodostaa **Valkerpyyn järven** ympäristöön vuosisatojen aikana muodostunut viljelymaisema sitä hallitsevine tilakeskuksineen. Historiallisesti kerroksellista ja ajallisesti syvää, komeaa kokonaisuutta tulisi vaalia ja hoitaa. (s. 49-50).

Järven luoteis- ja länsiosassa, **Mäntsälän ja Heimolan kylissä** kulttuurimaiseman muotoutumiseen on vaikuttanut voimakkaasti Mäntsälän kartano. Kartanon 1920-luvun klassismin piirteitä omaavan päärakennuksen muutostöistä vastasi arkkitehti, mikä poikkeaa muutoin vallinneesta kansanomaisesta rakennustaiteesta. 1930-luvulla rakennetut talous- ja väenrakennukset ovat muistuma 1930-luvun suurtilan vaatimasta rakennuskannasta. Viljamakasiini ja sihteerskan rakennus ovat muistumia tilan varhaisemmista vaiheista 1800-luvulla (s. 51-53)

Myös pitäjän vanhempaan rakennuskantaan kuuluvilla Nikkilän ja Luttulan taloilla on ollut vaikutuksensa kulttuurimaiseman muotoutumiseen Valkerpyyn länsipuolella. Nikkilän vanha päärakennus on päässyt huonoon kuntoon. Luttulan, todennäköisesti 1800-luvulle palautuva päärakennus on hieman rapistunut. Tilan päärakennus, huonokuntoisine talousrakennuksineen on fyysinen muistuma **Luttulan kylässä** 1600-luvun alussa olleesta, pitäjän harvoista suurtiloista (s. 56-58).

Valkerpyyn lännen puoleisen kulttuurimaiseman keskivaiheilla maisemakuvaa muokanneita rakennettuja kokonaisuuksia ovat **Tavolan kylässä** sijaitsevat Kuuston, Ali-Seppälän ja Kosken kantatilat niitä ympäröivine peltovainioineen. Mattilan talo nivoutuu maisemaan. Sen 1800-luvun lopusta oleva päärakennus on edustava aikansa rakennustaiteen edustaja. Pienehkö Ali-Seppälän päärakennus talousrakennuksineen noudattaa pienempimuotoista kansanomaista rakennustapaa kuin Kosken suurikokoinen päärakennus ja kivinavetta, jotka Ylitalon talon tapaan ilmentävät hyvin 1800-luvun lopun vauraan suurtilan rakennusperinnettä. Kuusto rakennuksineen on päässyt huonoon kuntoon. Rakennushistorialliselta kerroksisuudeltaan se on Mäntsälän kartanoon rinnastettava, mutta siitä sikäli erottuva, että päärakennus on pääosin

1800-luvun asussaan (s. 62-66). Hieman edellisistä tiloista sivussa olevan Mattilan tilakeskuksen 1800-luvun lopussa rakennettu päärakennus

Valkerpyyn lounaispohjukassa, **Oittilassa** sijaitsevat Ronin, Jaakkolan ja Pakkalan tilakeskukset. Syvän peltolaakson laitamille ryhmittyneet tilakeskukset muodostavat viljelymaisemaa hallitsevan rakennetun elementin. Ronin jugend-vaikutteinen päärakennus poikkeaa Mäntsälän kartanon päärakennuksen tavoin muutoin lähinnä kansanomaista rakennusperinnettä noudattavista päärakennuksista. Tilan suurehko kivinavatta on keskeinen osa suuren ja vauraan tilan 1910-luvulla rakennettua rakennuskantaa. Jaakkolan tilan rakennuskanta on uusiutunut. Pakkalan tilan päärakennuksen ulkoasu on muuttunut peruskorjausten ja laajennusten vuoksi. Tilakeskuksen suurehko kivinavetta ja peltojen laidoilla sijaitsevat viljamakasiinit ovat säilyneet alkuperäisellään. 1800-luvun vauras ja suurikokoinen tila on yhä hahmotettavissa. (s. 78-81).

Vanhojen kantatilojen pääosin 1800-1900 lukujen vaihteeseen palautuva rakennuskanta Valkerpyyn järven länsipuolella ilmentää etenkin 1800-luvun lopun suurten ja vauraiden tilakeskusten ilmettä. Tilojen toisistaan rakennustaiteellisesti poikkeavat rakennukset antavat ilmeikkään kuvan eri aikakausina rakentuneista ja uusiutuneista vanhoista kantatiloista sekä rakentamisessa maaseudulla vallalla olleista suuntauksista. Vanhojen kantatilojen läheisyyteen Valkerpyyn länsipuolella Heimolassa, Tavolassa ja Oittilassa perustetut rintamamies- ja siirtolaistilat (tyyppi)rakennuksineen sekä muonamiesten talot ja mäkituvat lisäävät Valkerpyyn järven länsiosan historiallista kerroksellisuutta ja ovat omalta osaltaan vaikuttaneet kulttuurimaiseman muotoutumiseen. Rakennus- ja tyylihistoriallisesti kerroksellista rakennuskantaa sekä kulttuurihistoriallisesti kerroksellista kulttuurimaisemaa tulisi hoitaa ja vaalia (s. 54-55, 80-81).

Valkerpyyn järven idän puoleisen kulttuurimaiseman muotoutumiseen ovat vaikuttaneet voimakkaasti **Vivolan ja (Yli-)Immolan** vanhat kantatilat. Jälkimmäisestä lohkottu Rauhaniemi sekä Päivärinteen huvila syventävät alueen syvää historiallista kerroksellisuutta. Useisiin rakennushankkeisiin rakennusmateriaalia antanut Pihkakorven kivilouhos tuo oman lisänsä alueen kulttuurihistoriaan. Inventoinnin ulkopuolelle jäänyt Millola on oleellinen osa Valkerpyyn itäpuolen kulttuurimaisemaa. Immolan ja Vivolan 1860-luvulla rakennetut päärakennukset ovat säilyttäneet alkuperäisen ilmeensä. Rauhaniemen päärakennus on 1900-luvun alkuvuosikymmenien asussaan. Rauhaniemen ja Immolan 1930-1940 –lukujen vaihteessa rakennetut puimaliiterit edustivat rakennusajankohtanaan uutta teknologiaa ja ovat kooltaan vaikuttavia. Päivärinne on säilyttänyt 1900-luvun alun asunsa hyvin. Maisemallisesti vaikuttavaa ja rakennuskannaltaan monipuolista kulttuuriympäristökokonaisuutta tulisi vaalia ja hoitaa (s. 72-75).

Raadin kylässä näkymäetäisyydellä toisistaan sijaitsevat Sipilän ja Pakasen vanhat kantatilat muodostavat yhtenäisen, kulttuurimaisemakokonaisuuden. Elimellinen osa kulttuurimaisemaa on tilakeskusten vaikutuksesta vuosisatojen aikana syntynyt laaja peltolaakso. Tilakeskukset ovat myös maisemallisesti hallitsevia. Ainoana tilana keskiaikaisen ryhmäkylän paikalla sijaitseva Sipilän kantatilan päärakennus on säilyttänyt 1900-luvun alun asunsa. Pakasen suurehko päärakennus on rakennettu 1940-luvun lopussa. Tilahistorialtaan samanikäisten Pakasen ja Sipilän päärakennukset ilmentävät eri aikakausien rakennusihanteita. Sipilän lähettyviltä niin ikään siirretty Katulan sotilasvirkamiestalo sijaitsee maisemallisesti hallitsevalla paikalla, jota ympäröivät viljelysmaat nivoutuvat Pakasta ja Sipilää ympäröiviin peltovainioihin. Kantatilojen lisäksi maisemaa ovat muokanneet peltolaakson pohjois-, itä- ja länsipuolella sijaitsevat rintamamies- ja siirtolaistilat sekä Laiskantien varrelle sijoittuvat Katulan ja Pakasen talon torpat. Ajallisesti ja rakennustaiteellisesti kerroksellista kulttuurimaisemaa ja rakennuskantaa tulisi hoitaa ja vaalia. (s. 84-90).

Kovelan ja Oinolan kyliin on keskittynyt jälleenrakennuskaudella perustettuja siirtolais- ja rintamamiestiloista koostuvia alueita. Yhtenäisimmän kokonaisuuden muodostavat Oinolassa, Sorvaston järven itäpuolella sijaitsevat Tiensivun (Nummenkylä), Kivilähteen ja Metsäkummun

tilat. Päärakennukset (ja mahdollisesti talousrakennukset) on rakennettu tyyppipiirustusten mukaan tai niitä mukaillen. Lähes alkuperäisellään säilyneet tilakeskukset ovat näkymäyhteydessä toisiinsa. Myös niiden pellot nivoutuvat toisiinsa, muodostaen yhtenäisen ja kauniin viljelymaiseman. Kovelassa tilat ovat sijoittuneet sirpaleisimmin ja osaa niistä on myös muutettu melko voimakkaasti (s. 99-103).

Nummen kirkonkylän rakennetun ympäristön lähtökohtana ovat olleet kylien maatilat. Toinen Nummenkylässä säilyneistä tilakeskuksista on Ylhäisten tila, jonka 1772 rakennettu päärakennus on kirkonkylän vanhin säilynyt asuinrakennus. Kirkonkylän vanhempaan rakennuskantaan lukeutuvat myös 1750- ja 1850- luvulla rakennetut lainajyvästöt, joiden rakentaminen ja ylläpito oli pitäjänhallinnon tärkein taloudellinen tehtävä 1700-luvulla. Ne rakennettiin vanhan kappelikirkon läheisyyteen. Kirkko on hävinnyt, mutta vanha hautausmaa on säilynyt. Kirkkomaan muurissa kiinni oleva entinen ruumishuone, on mahdollisesti vanhan kirkon sakasti. Uusi, 1822 valmistunut kirkko ja sitä ympäröivä hautausmaa on kirkonkylää maisemallisesti hallitseva elementti, jonka ympärille kirkonkylän vanha hallinnollinen keskus palveluineen muodostui (s. 105-107). Mainitut rakennukset ja hautausmaat ympäristöineen ovat rakennustaiteellisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaita kohteita, joiden hoitoa ja säilymistä tulisi pitää yllä.

Kirkonkylän entinen hallinnollinen keskus on säilyttänyt asunsa hyvin. Säilyneet rakennukset konkretisoivat kirkonkylien 1800-luvun lopulla alkanutta kehitystä, jolloin pitäjiin perustettiin mm. uusia kunnallisia virkoja ja toimintoja. Nummen kirkonkylän vanhemmassa rakennuskannassa tämä näkyy kunnanlääkärin ja nimismiehen taloissa. Niiden lähettyvillä sijaitsevat entinen kunnantupa ja apteekki. Rakennukset sijoitettiin kirkon pohjoispuolelle, aikakauden tavan mukaisesti maisemallisesti hyville paikoille. Hieman etäämmälle, kirkon itäpuolella olevaan rinteeseen sijoitettiin vuonna 1900 rakennettu kulkutautisairaala. Sen pohjoispuolelle valmistui 1907, pian Nummen ensimmäisen työväenyhdistyksen perustamisen jälkeen työväentalo. Nuorimpana muistumana julkisten palveluiden kehityksestä kirkonkylän vanhemman keskuksen ympäristössä on kirkon itäpuolella sijaitseva, 1950-luvun alussa tyyppipiirustusten mukaan rakennettu, ajalleen ominaista pelkistettyä arkkitehtuuria noudattava terveystalo. Lähes alkuperäisellään säilynyt rakennusryhmä muodostaa selkeän ja ajallisia kerrostumia sisältävän kokonaisuuden. Niiden lähettyvillä on lisäksi kirkonkylän vanhempaa asuinrakennuskantaa. Muuta vanhempaa asuinrakentamista on kirkonkylän laitamilla, jossa on säilynyt mäkitupia ja/tai torppia sekä 1920-1930 –luvuille palautuvia huviloita ja asuinrakennuksia (s. 109-117). Kirkonkylän varhaisia palveluita sisältävää hyvin säilynyttä kokonaisuutta ja niiden läheisyyteen ryhmittynyttä, kirkonkylän vanhemmasta asuinrakentamisesta kertovia rakennuksia tulisi vaalia ja hoitaa.

Pappilan mäellä, pappilan alapuolella sijaitsevat rintamamiestalot rakennettiin tyyppipiirustusten mukaan tai niitä mukaillen 1940-1950 –lukujen vaihteessa. Lähes alkuperäisellään säilyneet omakotitalot muodostavat pienen ja yhtenäisen jälleenrakennuskauden asuinalueen kauniilla paikalla Pitkäjärven rannalla. Rakennukset muodostavat yhtenäisen ja hyvin säilyneen, pääosin 1950-luvulle palautuvan asuinalueen. Se on ainoa muistuma kirkonkylässä jälleenrakennuskaudella rakennetusta ja sen ihanteita noudattaneesta omakotitaloalueesta. Rakennusryhmän yläpuolella, maisemallisesti näkyvällä paikalla sijaitseva pappila rakennettiin 1950-luvun alussa. Rintamiestalot rakennettiin pappilan maille (s. 107). Pääosin 1950-luvulla rakennettua ja ilmeeltään alkuperäisellään säilynyttä aluetta ja rakennuksia tulisi vaalia ja hoitaa.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Nummi-Pusula - Nummen kunnantalon arkisto
Kunnallislautakunnan pöytäkirjat 1886-1906
Kunnalliskertomukset 1919-1952

Rakennuslautakunta
Terveystalon rakentamisen pöytäkirjat
Arkkitehtitoimisto Linnansalmi 1947. Terveystalon työselitys ja työpiirustukset.
Uudenmaan läänin maanviljelysseura 1950. Nummen terveystalon puutarhasuunnitelma.

Tekninen toimisto
Rakennus- ja huonerekisteri

Seurakunta. Kirkkoherranviraston arkisto
Rakennustoimisto Heikki Siikonen 1953. Pappilan työselitys ja työpiirustukset.

Sammatti
Kunnantalon arkisto
Verotietoluettelot (rakennusvuosien osalta)

Painetut lähteet

Alanen, Timo & Kepsu, Saulo 1989. *Kuninkaan kartasto Suomesta 1776 – 1805.* Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 505. Helsinki.

Aarrevaara, Eeva 2002. *Muuttuvat maatilat. Suomen maaseudun rakentaminen 1900-luvulla.* Suomen rakennustaiteen museo. Näyttelyluettelo.

Enbuske, Matti 2002. Keskiajalta 1800-luvulle. - *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä* (toim. Veikko Kallio). Keuruu.

Enbuske, Matti 2002. Verotaloista mökkiläisiin. - *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä* (toim. Veikko Kallio). Keuruu.

Hiidensalo, Olli 2002. Kummost silloon oikeen mahroi olla. Vanhojen kuvien kertomaa Nummen- ja Pusulanjokien laaksosta.

Härö, Mikko 1989. *Nummi-Pusulan rakennuskulttuuri ja kulttuurimaisema.* Luonnos kohteiden kuvaukseksi. Moniste.

Ikkala, Marja-Leena & Salonen, Torsti 1992. *Sammatin kulttuurimaisemat ja rakennukset.* Länsi-Uudenmaan seutukaavaliitto. Lohja.

Jussila, Osmo 1977. *Nummen historia vv. 1859-.* Vammala.

Kallio, Veikko 2002 (toim). *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä.* Keuruu.

Kallio, Rakel 2002. Paikkarin torppa. - *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä* (toim. Veikko Kallio). Keuruu.

Kallio, Veikko 2002. Kesämökkirakentaminen Sammatissa. - *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä* (toim. Veikko Kallio). Keuruu.

Keskinen, Hanna 1998. *Lönnrotin maisemissa. Matkailumaisemien ja maisemanhoidon kehittämissuunnitelma Sammattiin.* Diplomityö. TKK / Arkkitehtiosasto. Uudenmaan liiton julkaisuja E39 – 1998. Helsinki.

Knapas, Marja Terttu & Lounatvuori, Irma 2001. Kirkonmäestä keskustaajamaksi. *Rakennusperintömme. Kulttuuriympäristön lukukirja.* Ympäristöministeriö, Museovirasto, Rakennustieto. Hämeenlinna.

Korhonen, Teppo 2001. Kylät ja talot muuttuvat. – *Rakennusperintömme. Kulttuuriympäristön lukukirja.* Ympäristöministeriö, Museovirasto, Rakennustieto. Hämeenlinna.

Korhonen, Teppo 1991. *Kuisti. Kansatieteellinen tutkimus*. Suomen muinaismuistoyhdistys, Kansatieteellinen arkisto. Vammala.

Korhonen, Teppo 1988. Kansanomainen rakennustaide keskiajalta 1800-luvun lopulle. – *Ars 2. Suomen taide.* Keuruu.

Korvenmaa, Pekka 1992. Sota tuhoaa, sota järjestää. Arkkitehdit ja kriisi. - *Arkkitehdin työ. Suomen arkkitehtiliitto 1892-1992* (toim. Pekka Korvenmaa). Hämeenlinna.

Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt 1993. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Helsinki.

Ranta, Sirkka-Liisa & Seppovaara, Juhani 2003. *Maatilan pihapiiri.* Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

Rennerfelt, Bertel 1963. Släkten Rennerfelt anteckningar för släkten av Bertel Rennerfelt. Stockholm.

Saarikangas, Kirsi 1993. *Model Houses for Model Families. Gender, Ideology and the Modern Dwelling. The Type-Planned Houses of the 1940s in Finland.* SHS. Studia Historica 45. Vammala.

Silvanto, Reino 1930. *Sammatti. Kuvauksia sen ja lähiseudun luonnosta, historiasta, Elias Lönnrotista ym.* Helsinki.

Sjöström, Alfred 1905. *Landtmanna – Byggnader. Handledning. Landtbruks-byggnadskonsten. Hufvudsakligen afsedd för mindre jordbruk*. Kuopio.

Suomen maatilat I. Uudenmaan lääni. Tietokirja maamme keskikokoisista ja suurista maatiloista. Porvoo 1931.

Tahvanainen, Päivi 1990. *Länsi-Uudenmaan kulttuurimaisemainventointi.* Länsi-Uudenmaan seutukaavaliitto.

Toivari, Pertti & Laine, Kari (toim.) 2001. *Maatalojen valiot. Esimerkkejä asuin-, tuotanto- ja yritysrakennuksista.* Maa- ja metsätalousministeriö. Jyväskylä.

Virkkala, K 1977. Nummen ja Pusulan pitäjien geologiasta. – *Nummen historia 1859-.* Vammala

Ympäristöministeriö. Mietintö 66 / 1992. *Maisemanhoito. Maisema-aluetyöryhmän mietintö I.* Helsinki.

Ympäristöministeriö. Mietintö 66 / 1992. *Maisemanhoito. Maisema-aluetyöryhmän mietintö II.* Helsinki.

Liite 1. Inventointialueen rajaukset Nummi-Pusulassa ja Sammatissa

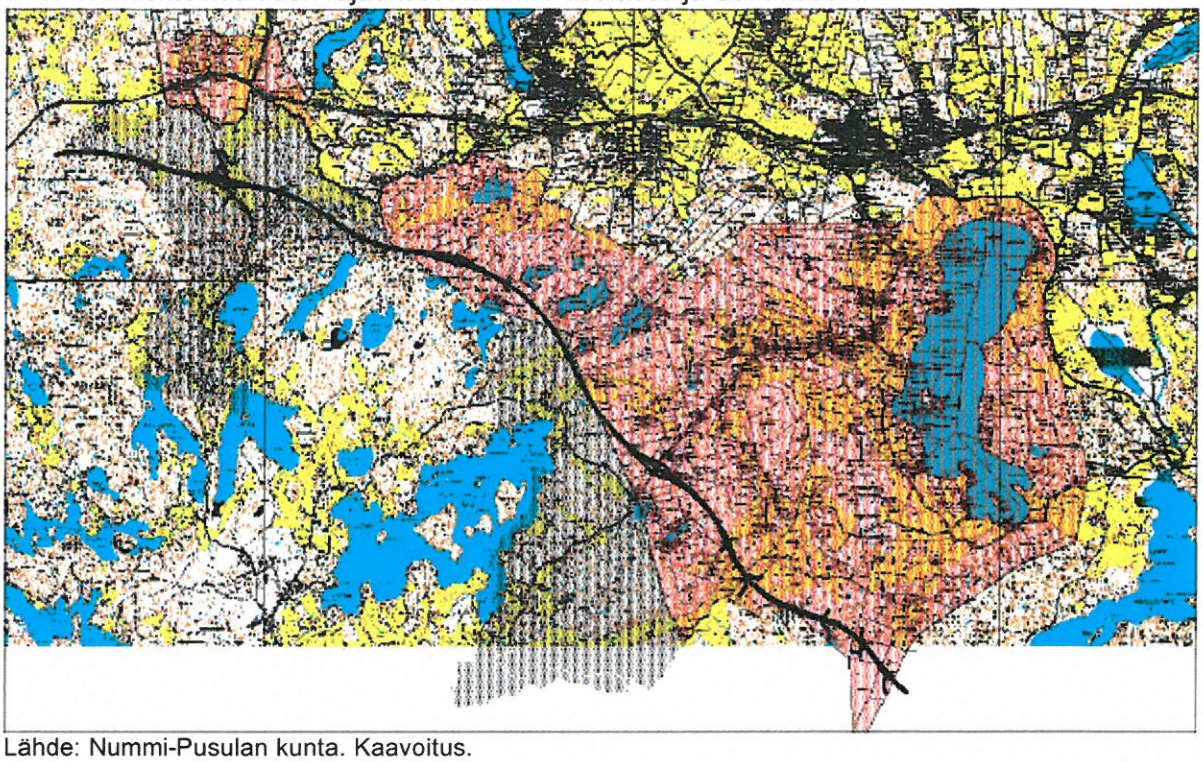

Lähde: Nummi-Pusulan kunta. Kaavoitus.

Liite 2. Nummen kirkonkylän inventointialueen rajaus.

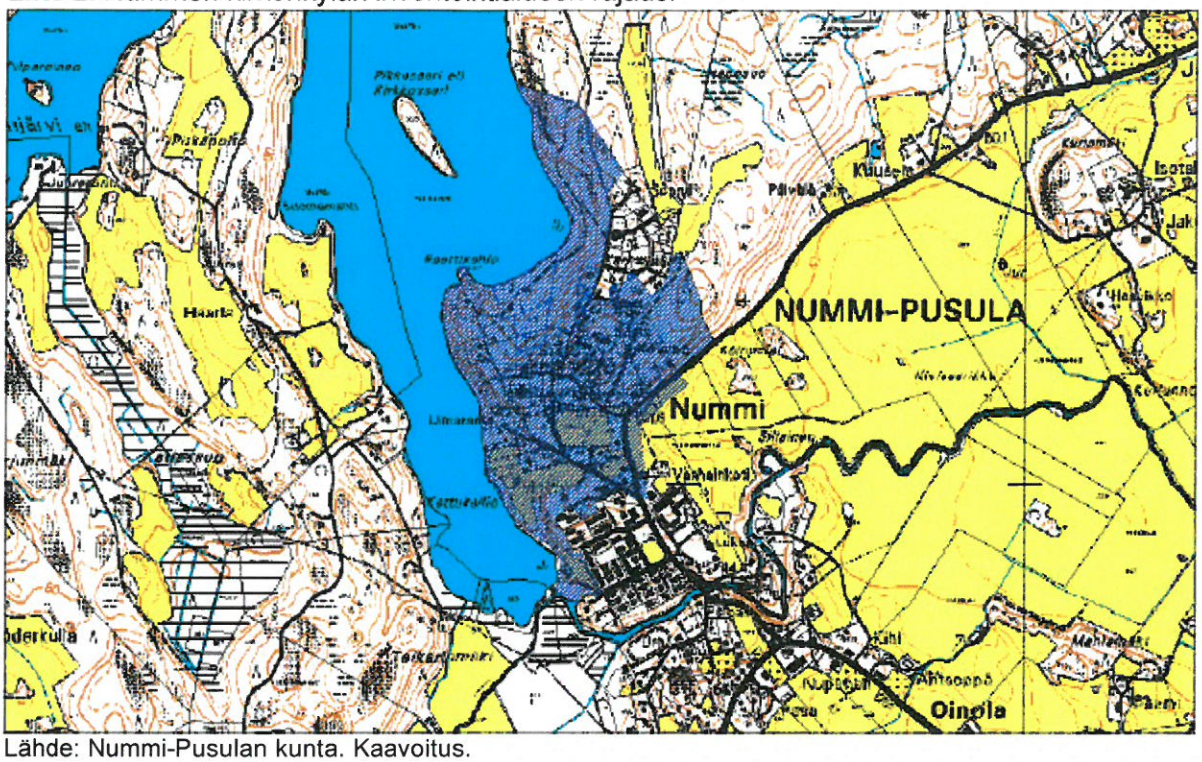

Lähde: Nummi-Pusulan kunta. Kaavoitus.